

Μνήμων

Τόμ. 8 (1982)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΟΓΔΩΟΣ

ΣΠ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ: Φορολογία και δεχρηματισμός στην οικονομία των βαλκανικών χωρών (15ος-16ος αι.) ● ΑΝΤ. ΛΙΑΚΟΣ: Οι φιλελεύθεροι στην επανάσταση το 1862. 'Ο πολιτικός σόλλογος «Ρήγας Φεραίος» ● ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΑΡΔΑ: Πολιτισμικοί στρατηγικοί στην Έλλάδα στα τέλη το 19ου αιώνα ● ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΒΛΑΣΣΗ: 'Η συμμετοχή των Έκπανησιών στα Όρλωφικά (1770) και ή άνείδραση της Βενετίας ● ΛΑΕΚΑ ΜΠΟΥΤΖΟΥΒΗ - ΜΠΑΝΙΑ: Τό Καποδιστριακό κόμμα 1832-1833. 'Από τήν ήττα στον παραγκωνισμό και τήν καταδίωξη ● Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ: Συγκριτισμός ● ΟΛΓΑ ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ: Τό μονόφυλλο το 1797. Παρατηρήσεις στη νεοελληνική εικονογραφία το 19ου αιώνα ● Αλεξάνδρου ● Γ. ΜΟΥΡΕΛΟΣ: 'Η προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με το 19ου αιώνα ● Η. FLEISCHER: Νέα στοιχεία για τή σχέση Γερμανικών άρχων κατοχής και Ταγμάτων 'Ασφαλείας ● Ε. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ: Τό πρόβλημα των γενικεύσεων στην 'Ιστορία ● Π. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ: 'Η έμπορικη έταιρικη συνεργασία το 19ου αιώνα Ταρανίτη - Θεοτόκη και των αδελφών Γ. και Θ. Παρηγόριων (1732-1737) ● ΑΡ. Κ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ: Ένα άγνωστο έπιστόμιο και μία Έλληνική μαρτυρία για τή διάρκεια το 19ου αιώνα ● Γ. ΚΟΚΚΙΝΑΣ: 'Ισοκράτους λόγος τρεΐς: Φλωρεντία c. 1495 ή Ρώμη c. 1517; Γέρω από μία έκδοση στον Legrand. ● Θ. ΒΕΡΕΜΗΣ: 'Η άσημνη μαρτυρία ● Γ. ΜΠΟΚΟΣ: Σημειωματικά στοιχεία σχετικά με τήν πρόταση το 19ου αιώνα Μαρκίδη-Πούλιου για έκκατάσταση τυπογραφείου στα Έπτάνηρα ● Τ. Ε. ΣΚΑΛΕΝΙΤΗΣ: Βιβλιολογικά Α' ● Χ. ΛΟΥΚΟΣ: 'Η ένδειξη προσόδων κατά τήν Καποδιστριακή περίοδο. ● ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1977

ΑΘΗΝΑ 1980 - 1982

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΓΕΝΙΚΕΥΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.232](https://doi.org/10.12681/mnimon.232)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ Ε. (1982). ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΓΕΝΙΚΕΥΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ. *Μνήμων*, 8, 204-225.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.232>

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΓΕΝΙΚΕΥΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Σκοπός τῆς ὀμιλίας¹ μου εἶναι νὰ παρουσιάσω ἕνα π ρ ό β λ η μ α : τὸ πρόβλημα τῶν γενικεύσεων στὴν ἐπιστήμη ποὺ λέγεται Ἱστορία.² Ἡ θέση ποὺ δοκιμαστικὰ παίρνω ἀπέναντι στὸ πρόβλημα αὐτὸ δὲν ἰσχυρίζομαι ὅτι ἀποτελεῖ τὴ λύση του· ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἀφετηρία γιὰ τὴ συζήτηση ποὺ θὰ ἀκολουθήσει.

Ἔννοιες - Παραγωγή - Ἐπαγωγή - Ὑπόθεση

Εἰσαγωγικά, χρήσιμο εἶναι νὰ θυμηθοῦμε μερικά στοιχεῖα ἀπὸ τὴ Λογικὴ γιὰ τὴ γενίκευση, ποὺ κατὰ περίπτωσιν σημαίνει τὸ γενικεύειν ἢ τὸ ἀποτελέσσειν τοῦ γενικεύειν.

Ὁ ἄνθρωπος, καθὼς παρατηρεῖ τὸν κόσμον στὴν ἀπέραντη πολυμορφία του, προσπαθεῖ νὰ τὸν γνωρίσει θέτοντας σὲ ἐνέργεια τὴ νοητικὴ λειτουργία ποὺ λέγεται ἀφαίρεση, μὲ τὴν ὁποία παραμερίζει τὰ ἀτομικὰ γνωρίσματα τῶν ἀντικειμένων ποὺ ἔχει ἀπέναντί του καὶ συγκεντρώνεται στὰ κοινὰ τους χαρακτηριστικά, στὶς ὁμοιότητές τους. Ἔτσι, σχεδὸν ἀσυνείδητα σχηματίζει τὶς φυσικὲς ἔννοιες, ὅπως, π.χ., εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ δέντρου ἢ ἡ ἔννοια τοῦ ζώου, οἱ ὁποῖες δὲν ἀπεικονίζουν κάποιο συγκεκριμένο ἀντικείμενο, ἀλλὰ ἐκφράζουν ἕνα ἀφηρημένο σύνολο (μιά τάξιν) ὁμοειδῶν ἀντικειμένων· εἶναι, ἐπομένως, γενικεύσεις. Οἱ φυσικὲς ἔννοιες δὲν ἔχουν μεγάλη ἀκρίβεια, εἶναι ὅμως πολύτιμες, γιὰ τὸ βοηθοῦν τοὺς ἀνθρώπους νὰ συνεννοηθοῦν μεταξύ τους. Μὲ τὶς ἔννοιες αὐτὲς ὁ ἄνθρωπος κάνει τὸ πρῶτο βῆμα ἀπὸ τὸ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Écrits: Fernand Braudel, *Écrits sur l'Histoire*, Παρίσι 1969. Ἀναδημοσίευση ἐπὶ ἄρθρων καὶ πέντε ἄλλων κειμένων τοῦ Braudel γιὰ τὴν Ἱστορία.

G.W.H.: Louis Gottschalk (ἐκδ.), *Generalization in the writing of History: A report of the Committee on Historical Analysis of the Social Science Research Council*, Σικάγο - Λονδίνο 1963, σσ. 256. Περιλαμβάνει δώδεκα συμβολές-μελέτες διαφόρων συγγραφέων σχετικὲς μὲ τὸ θέμα τῶν γενικεύσεων στὴν Ἱστορία.

1. Ὁμιλία - εἰσήγησις ποὺ ἐγίνε στίς 14 Μαΐου 1980 στὴν Ἑταιρεία Μελέτης Νέου Ἑλληνισμοῦ. Στὸ ἀρχικὸ κείμενον ἐγίναν ἐλάχιστες ἀλλαγές καὶ προσθήκες.

2. Στὸ κείμενον ποὺ ἀκολουθεῖ Ἱστορία (μὲ κεφαλαῖο) σημαίνει τὴν Ἱστοριογραφία, καὶ ἱστορία (μὲ πεζὸ) τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα.

χῶρο τῶν ἀπλῶν παραστάσεων στὸ χῶρο τοῦ λογικοῦ εἴρμου, ὁ ὁποῖος τοῦ ἐπιτρέπει ἓνα στοιχειώδη προσδιορισμὸ τοῦ τί εἶναι τὸ κάθε πράγμα. Ἄν ὁ ἄνθρωπος δὲ σχηματίζει τὴν ἔννοια τοῦ δέντρου, δὲ θὰ μπορούσε νὰ πεί, π.χ., ὅτι ὁ πλάτανος εἶναι δέντρο.

Φεύγοντας ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς σχεδὸν ἀσυνείδητης διεργασίας καὶ περνώντας στὴν περιοχὴ τῆς ἐνσυνείδητης λογικῆς λειτουργίας (κρίσης), διαπιστώνουμε καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἴδια τάση τῆς νόησης νὰ ἀνάγεται μὲ τὴν ἀφαίρεση σὲ γενικεύσεις, στὶς λογικῆς ἔννοιες, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν ἀκρίβεια καὶ εἶναι ἀπαραίτητες στὴν ἐπιστημονικὴ ζήτηση.

Καὶ οἱ φυσικῆς καὶ οἱ λογικῆς ἔννοιες ἔχουν ὡς σύμβολα τὶς λέξεις, πράγμα ποῦ σημαίνει ὅτι πίσω ἀπὸ κάθε λέξη ὑπάρχει μιὰ γενίκευση, ἡ ὁποία, ὡς δημιούργημα τῆς νόησης, δὲ συλλαμβάνεται ἐποπτικά.

Ἡ τάση τῆς νόησης γιὰ γενίκευση συμπληρώνεται μὲ τὴν ἀντίθετη τάση της, τὴν τάση γιὰ εἰδίκευση. Ἡ γνωστὴ λογικὴ κλίμακα, ποῦ ἀποτελεῖ μιὰ σειρὰ ἔννοιῶν μὲ ἀυξανόμενο πλάτος (ἢ ἐλαττούμενο βάθος), δείχνει παραστατικὰ τὴν παλινδρομὴ πορεία τῆς νόησης πότε πρὸς τὸ γενικότερο (μὲ τὴν ἀφαίρεση) καὶ πότε πρὸς τὸ εἰδικότερο (μὲ τὸν ἐπιδιορισμὸ), μιὰ πορεία ποῦ ἀνοίγει τὸ δρόμο πρὸς αὐτὸ ποῦ ὀνομάζουμε γνώση στὸ χῶρο τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν.

Τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς νόησης ἄλλοτε νὰ γενικεῖ καὶ ἄλλοτε νὰ εἰδικεῖ παρατηρεῖται ἐπίσης ἀντίστοιχα στὴν ἐπαγωγὴ καὶ στὴν παραγωγή. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, «μανθάνομεν ἢ ἐπαγωγῇ ἢ ἀποδείξει [= παραγωγῇ], ἔστι δ' ἡ μὲν ἀποδείξις ἐκ τῶν καθόλου ἢ δ' ἐπαγωγὴ ἐκ τῶν κατὰ μέρος».³

Στὴν παραγωγικὴ μέθοδο χρησιμοποιεῖται ὁ παραγωγικὸς συλλογισμὸς, ὅπως στὸ γνωστὸ παράδειγμα: "Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοὶ / Ὁ Σωκράτης εἶναι ἄνθρωπος / Ἄρα ὁ Σωκράτης εἶναι θνητός. Στὴν περίπτωσι αὐτὴ ἡ πορεία εἶναι ἀπὸ τὸ γενικὸ πρὸς τὸ εἰδικό, ἀπὸ ἓνα ἤδη γνωστὸ ὅ σύνολο πρὸς τὰ μέρη του. Γι' αὐτὸ ὑποστηρίχθηκε ὅτι ἡ παραγωγή δὲν ὀδηγεῖ σὲ νέες γνώσεις. Φανερῶνει, ὥστόσο, κάτι πολὺ σημαντικόν: τὴ λογικὴ ἀναγκαιότητα ποῦ συνδέει τὸ σύνολο αὐτὸ μὲ τὰ μέρη του καὶ ἐγγυᾶται τὴ βεβαιότητα τοῦ συμπεράσματος τοῦ παραγωγικοῦ συλλογισμοῦ. Ἡ παραγωγή μᾶς βοηθάει νὰ ὀργανώσουμε λογικὰ τὴν ἔρευνα καὶ τὶς γνώσεις μας.

Στὴν ἐπαγωγικὴ μέθοδο χρησιμοποιεῖται ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς, μὲ τὸν ὁποῖο, ξεκινώντας ἀπὸ τὶς ἐπιμέρους περιπτώσεις, συμπεραίνουμε γιὰ τὸ γενικόν, γιὰ τὸ σύνολο. Πρέπει νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι ἡ ἐπαγωγὴ διακρίνεται σὲ τέλεια καὶ σὲ ἀτελή. Ἡ τέλεια ἐπαγωγὴ στηρίζεται σὲ ὅλες τὶς ἐπιμέρους περιπτώσεις καὶ ὀδηγεῖ σὲ συμπεράσματα ἀσφαλῆ, ὅπως στὸν

3. Ἀναλ. ὑστ. Α 81, 81a-b.

τύπο: Y_1 είναι K/Y_2 είναι K/Y_3 είναι $K/Y_1, Y_2, Y_3$ είναι όλα τὰ μέλη τῆς τάξης $K/$ Ἄρα όλα τὰ Y είναι K . Ἡ ἀτελής ἐπαγωγή βασίζεται σὲ τμήμα μόνο τῶν ἐπιμέρους περιπτώσεων, γι' αὐτὸ καὶ ὀδηγεῖ σὲ συμπεράσματα πιθανά, ὅπως στὸν τύπο: Y_1 είναι K/Y_2 είναι K/Y_3 είναι $K/\dots/Y_1, Y_2, Y_3\dots$ εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ μέλη τῆς τάξης $K/$ Ἄρα όλα τὰ Y πιθανῶς εἶναι K . Στὴν ἐπιστημονικὴ ζήτηση πολὺ μεγαλύτερη σημασία ἔχει καὶ πολὺ περισσότερο χρησιμοποιεῖται ἡ ἀτελής ἐπαγωγή, γιατί ὀδηγεῖ σὲ νέες γνώσεις, ἔστω καὶ πιθανές, ἐνῶ ἡ τέλεια ἐπαγωγή συνοψίζει τὰ ἤδη γνωστά μας δεδομένα. Καὶ αὐτὴ, ὡστόσο, συντελεῖ, ὅπως καὶ ἡ παραγωγή, στὴ συστηματοποίηση τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας.

Ἡ ἀξία τῆς ἀτελοῦς ἐπαγωγῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ βαθμὸ τῆς πιθανότητας ποὺ παρουσιάζει κάθε φορά. Ὁ βαθμὸς αὐτὸς εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν περιπτώσεων ποὺ ἔχουν ληφθεῖ ὑπόψη, καὶ πρὸς τὴν ὁμοειδεία (γιὰ τὴν ὁποία θὰ μιλήσουμε ἐκτενέστερα πιὸ κάτω) τῶν ἀντικειμένων, φαινομένων, ἢ γεγονότων ποὺ ἀποτελέσαν τὸ στόχο μιᾶς ἐπαγωγικῆς διαδικασίας. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ὅπως στὴν περίπτωση τῶν φυσικῶν νόμων, ἡ πιθανότητα ποὺ χαρακτηρίζει τὰ συμπεράσματα (γενικεύσεις) τῆς ἀτελοῦς ἐπαγωγῆς θεωρητικὰ μόνο ἀπέχει ἀπὸ τὴ βεβαιότητα.

Τὴν τάση τῆς νόησης νὰ κινεῖται ἄλλοτε πρὸς τὸ γενικὸ καὶ ἄλλοτε πρὸς τὸ εἰδικὸ παρατηροῦμε καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ ὑπόθεση, ὅπου ἔχουμε συνδυασμὸ τῆς ἐπαγωγῆς μὲ τὴν παραγωγή, μὲ σκοπὸ ἢ δεύτερη νὰ δώσει στὴν ἐπαγωγικὴ διαδικασία, δοκιμαστικὰ ἔστω, κάποιο λογικὸ προσανατολισμὸ. Στὴν ὑπόθεση ἐνεργοῦμε ὡς ἐξῆς: Ξεκινώντας ἀπὸ περιορισμένα δεδομένα, διατυπώνουμε ἐπαγωγικὰ μιὰ προσωρινὴ γενίκευση —αὐτὴ εἶναι ἡ ὑπόθεση— ποὺ τὸ κύρος τῆς τὸ ἐλέγχουμε κατόπιν παραγωγικὰ, ἐξετάζοντας ἂν ἐρμηνεύει τὶς ἐπιμέρους περιπτώσεις. Ἐνας ἄλλος τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο μπορούμε νὰ ἐνεργήσουμε εἶναι, ἀκολουθώντας τὴ Βακωνικὴ ἐπαγωγή, νὰ ἐξετάζουμε κάθε φορά περισσότερες ἀπὸ μιὰ ὑποθέσεις καὶ, ἀπορρίπτοντας ἐκείνες ποὺ δὲν ἐπαληθεύονται, νὰ δεχόμαστε τελικὰ αὐτὴ ποὺ «δὲν ἔρχεται σὲ ἀντίφαση»⁴ μὲ τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας. Κατὰ τὸν Πολωνὸ ἱστορικὸ Jerzy Topolski, οἱ ὑποθέσεις «εἶναι τὸ πιὸ δημιουργικὸ στοιχεῖο κάθε ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, ἐπειδὴ δείχνουν τὸ δρόμο γιὰ περαιτέρω ἔρευνα». Ὡς πρὸς τὴ θέση τῆς ὑπόθεσης στὴν ἐπιστήμη, ὁ Topolski παρατηρεῖ: «Ὁ S. Nowak ἔχει δίκιο ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ δομὴ τῆς ἐπιστήμης δὲ μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὴ δομὴ μιᾶς πυραμίδας, ὅπου ἡ τοποθέτηση τοῦ κατώτερου στρώματος τῶν λίθων ἀποτελεῖ ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιὰ τὸ χτίσιμο τοῦ ἀνώτερου. Στὴν ἐπιστήμη συχνὰ χτίζουμε τοὺς ἄνω ὀρόφους διατυπώνοντας

4. Γ. Μουρέλος, *Παραγωγή καὶ ἐπαγωγή: Δοκίμιο μεθοδολογίας*, Ἀθήνα 1959, σ. 82· βλ. καὶ σ. 59.

γόνιμες γενικὲς ὑποθέσεις, τὶς ὁποῖες ἐπαληθεύουμε κατόπιν βάζοντας γερὰ θεμέλια πού τὰ ἀποτελοῦν λιγότερο γενικὲς ἀποφάνσεις (statements)». ⁵

Ἐτερογένεια καὶ ὁμοιότεια

Τὸ θέμα πού τώρα θὰ μᾶς ἀπασχολήσει εἶναι ἡ ὁμοιότεια, ὡς παράγοντας ἀπὸ τὸν ὁποῖο, ὅπως ἤδη ἐπισημάναμε, ἐξαρτᾶται ὁ βαθμὸς πιθανότητας μιᾶς γενίκευσης.

Ἐνα βασικὸ γνῶρισμα τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητας εἶναι ἡ πολυμορφία, ἡ ἀνομοιότητα, ἡ ἀτομικότητα. Παντοῦ ὑπάρχουν μικρὲς ἢ μεγάλες διαφορὲς. Κανένα ἀντικείμενο, κανένα φυσικὸ ἢ ἱστορικὸ φαινόμενο δὲν εἶναι ἐντελῶς ὅμοιο μὲ ἄλλο. Ὡστόσο, ἡ ἐτερογένεια αὐτὴ δὲν εἶναι ἀπόλυτη οὔτε παντοῦ ἢ ἴδια. Εἶναι διαφοροποιημένη κατὰ περίπτωσιν (ὡς πρὸς κάποιο κριτήριον) καὶ κλιμακωμένη κατὰ βαθμὸν στὸ χῶρον τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητας. Ἡ διαφοροποίηση καὶ ἡ κλιμάκωση τῆς ἐτερογένειας συνεπάγεται λογικὰ τὴν ὑπαρξὴν στὸ χῶρον αὐτὸ ἐνὸς ἄλλου χαρακτηριστικοῦ, ἀντίστροφα κλιμακωμένου, πού ἔχει σχέση «συμπληρωματικὴ» πρὸς τὴν ἐτερογένεια. Τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ εἶναι ἡ ὁμοιόγεια ἢ ὁμοιότεια⁶, πού σημαίνει ὅτι στὰ ἀντικείμενα, στὰ φυσικὰ καὶ στὰ ἱστορικὰ φαινόμενα, παράλληλα μὲ τὶς διαφορὲς, τὶς ἀνομοιότητες καὶ τὰ ἀτομικὰ γνωρίσματα, ὑπάρχουν καὶ κοινὰ γνωρίσματα, ὁμοιότητες, ἄλλοτε πολλὰ, ἄλλοτε λίγα, ὅπου ἡ νόσην στηρίζει τὶς ἔννοιες καὶ τὰ ἐπαγωγικὰ συμπεράσματα, τὶς γενικεύσεις τῆς. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, «τῆ καθ' ἕκαστα ἐπὶ τῶν ὁμοίων ἐπαγωγὴ τὸ καθόλου ἀξιούμεν ἐπάγειν» οὐ γὰρ ῥᾶδιόν ἐστιν ἐπάγειν μὴ εἰδότας τὰ ὅμοια». ⁷

Ἄφοῦ οἱ γενικεύσεις στηρίζονται στὶς ὁμοιότητες πού κατὰ τομεῖς ἐπισημαίνει ἡ νόσην στὴν ἐμπειρικὴ πραγματικότητα, καὶ ἀφοῦ ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ὁμοιότητες ὑπάρχουν πάντα στοὺς ἴδιους τομεῖς καὶ ἀνομοιότητες, εἶναι φανερὸ ὅτι καμιά γενίκευση, ἀκόμα καὶ ἡ πιὸ εἰδικὴ ἔννοια (λέξις), δὲν ἀποδίδει ἐντελῶς πιστὰ μιὰ συγκεκριμένη πραγματικότητα. Εἶναι ὅμως ἐπίσης φανερὸ ὅτι ὅσο περισσότερες εἶναι οἱ ὁμοιότητες (μεγαλύτερου βαθμοῦ ὁμοιότεια) σὲ ἕνα σύνολο στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται μιὰ γενίκευση, καὶ ἐπομένως ὅσο λιγότερες εἶναι ἀντίστοιχα οἱ ἀνομοιότητες (μικρότερου βαθμοῦ ἐτερογένεια), τόσο ἡ γενίκευση πλησιάζει πρὸς τὴν πραγματικότητα.

5. J. Topolski, *Methodology of History*, μετάφραση ἀπὸ τὰ πολωνικά Ο. Wojtasiewicz, Dordrecht - Boston 1976, σ. 633. Γιὰ τὶς ἔννοιες, τὴν παραγωγή, τὴν ἐπαγωγή, καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ὑπόθεσιν βλ. Θ. Βορέας, *Λογικὴ*, Ἀθήνα 1932· Ε.Π. Παπανοῦτσος, *Λογικὴ*, ἔκδ. 2η, Ἀθήνα 1974· Μουρέλος, ὅ.π. Εἰδικότερα γιὰ τὴν ὑπόθεσιν στὴν Ἱστοριογραφία βλ. Topolski, ὅ.π., σσ. 366 - 383.

6. Γιὰ τὸν ὄρο ὁμοιότεια βλ. Βορέας, ὅ.π., σσ. 166, 255, 256.

7. Τολ. Α 18, 108b.

Ἄπο τώρα πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς πρέπει νά συσχετιστοῦν μὲ τὴν κ λ ἰ μ α κ α ὑπὸ τὴν ὁποία κάνουμε μιὰ γενίκευση καὶ μὲ τὴν ὀ π τ ι κ ῆ γ ω ν ῖ α τοῦ παρατηρητῆ. Γι' αὐτὰ θὰ μιλήσουμε πιὸ κάτω, ἀφοῦ προηγουμένως συμπληρώσουμε τὶς παρατηρήσεις μας γιὰ τὴν ὁμοειδεια.

Ὡς πρὸς τὴν κλιμάκωση τῆς ὁμοειδειας στὴν ἐμπειρική πραγματικότητα γενικά, ἐπισημαίνουμε ὅτι ἡ μεγαλύτερου βαθμοῦ ὁμοειδεια παρατηρεῖται στὸν ἀνόργανο χῶρο⁸, ποῦ περιλαμβάνει τὴν ἄβια ὕλη καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, σχετικὰ μικρότερη στὸν ὄργανικό χῶρο, ποῦ περιλαμβάνει τὴν ἔμβια ὕλη καὶ τὰ βιολογικὰ φαινόμενα, καὶ ἀκόμα πιὸ μικρὴ ἢ ἐλάχιστη ἢ ἀμελητέα στὸν ὑπεροργανικό χῶρο, ποῦ περιλαμβάνει τὸν ἄνθρωπο ὡς πνευματικὴ ὄντοτητα καὶ τὰ κοινωνικοπολιτιστικὰ φαινόμενα. Οἱ τρεῖς αὐτοὶ χῶροι τοῦ ἐπιστητοῦ, παρὰ τὶς διαφορὰς τους, συγκροτοῦν μιὰ ἐνότητα, καὶ τὰ φαινόμενα τοῦ καθενὸς ἀπ' αὐτοὺς δέχονται τὴν ἐπίδραση τῶν φαινομένων τῶν ἄλλων δύο χώρων. Περισσότερο προσδιοριστικὴ εἶναι ἡ ἐπίδραση αὐτὴ πρὸς τὴν κατεῦθυνση τοῦ ὑπεροργανικοῦ χώρου, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ ἄβια ὕλη ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιὰ τὴν ὑπαρξη τῆς ἐμβιας, καὶ οἱ δύο μαζί προϋπόθεση γιὰ τὴν ὑπαρξη τοῦ ἀνθρώπου. Ὡστόσο, αὐτὸ δὲ σημαίνει ὅτι τὰ φαινόμενα τοῦ ὑπεροργανικοῦ χώρου μποροῦν νά ἐξομοιωθοῦν μὲ τὰ φυσικὰ καὶ τὰ βιολογικὰ φαινόμενα: ἀντίθετα, χαρακτηρίζονται ἀπὸ μιὰ ἰδιαιτερότητα, γιὰ τὴν ὁποία θὰ μιλήσουμε στὴν κατάλληλη θέση πιὸ κάτω. Μιὰ ἰδέα γιὰ τὸ πῶς εἶναι κλιμακωμένη ἡ ὁμοειδεια στὴν ἐμπειρική πραγματικότητα μᾶς δίνει ἡ ταξινόμηση, λόγου χάρι, τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῶων ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες ἐπιστῆμες.

Οἱ ὁμοιότητες (ὁμοειδεια), στὶς ὁποῖες ἡ νόηση στηρίζει τὶς γενικεύσεις της, διαπιστώνονται μὲ τὴν ἀπλή παρατήρηση, ποῦ ὁμως μειονεκτεῖ σὲ ἀκρίβεια, μὲ τὴ συστηματικὴ παρατήρηση, ἄμεση ἢ ἔμμεση (ποῦ γίνεται μὲ βάση τὰ ὑπάρχοντα τεκμήρια) καὶ μὲ τὸ πείραμα. Στὴ συστηματικὴ παρατήρηση καὶ στὸ πείραμα χρησιμοποιεῖται, ὅταν εἶναι δυνατό, ἡ μέτρηση, ποῦ ἐξασφαλίζει μεγαλύτερη ἀκρίβεια, γιατί ἐκφράζει τὶς διαπιστώσεις μὲ ἀριθμούς. Μετρήσεις μὲ ποικίλλουσα ἀκρίβεια γίνονται ἀκόμα καὶ στὸν ὑπεροργανικό χῶρο, ἰδίως μετὰ τὴν ἐπέκταση τῆς ποσοτικῆς μεθόδου στὴ διερεύνηση τῶν φαινομένων του.⁹ Πάντως οἱ χῶροι ποῦ περισσότερο προσφέρονται γιὰ μετρήσεις εἶναι κατὰ πρῶτο λόγο ὁ ἀνόργανος καὶ κατὰ δεύτερο ὁ ὄργανικός. Ὡστόσο, ἀκόμα καὶ στὸν ἀνόργανο χῶρο οἱ δυνατότητες γιὰ ἀκριβεῖς μετρήσεις δὲν εἶναι ἀπεριόριστες. Ἐνῶ στὸν ἀνόργανο μακρό-

8. Γιὰ τοὺς ὅρους ἀνόργανος, ὄργανικός, καὶ ὑπεροργανικός χῶρος βλ. P. Sorokin, *Society, culture, and personality: Their structure and dynamics*, Νέα Ὑόρκη-Λονδίνο 1947, σσ. 3-5.

9. Βλ. Ἐ. Πρεβελάκης, «Ἡ ποσοτικὴ Ἱστορία», *Μνημοσύνη*, τ. 8 (ὑπὸ ἐκτύπωση).

κοσμο (στὸ χῶρο τῆς κλασικῆς Φυσικῆς) ἐπιτυγχάνονται πρακτικὰ ἀκριβεῖς μετρήσεις, στὸν ἀνόργανο μικρόκοσμο (στὸ χῶρο τῶν ἀτομικῶν φαινομένων) τοῦτο δὲν εἶναι ἐφικτό, κατὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπροσδιοριστίας τοῦ Heisenberg. Σύμφωνα μετὰ τὴν ἀρχὴ αὐτή, ποὺ δημιούργησε ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ αὐστηρῆς αἰτιοκρατίας στὸν κόσμο τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ γιὰ τὸ ἀπόλυτο κύρος τῶν φυσικῶν νόμων, στὸ μικρόκοσμο τῆς Φυσικῆς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ κάμουμε μετρήσεις, χωρὶς μὲ τὸ μέσο τῆς μέτρησης νὰ ἐπηρεάσουμε τὸ ἀντικείμενό της.¹⁰

Ἡ κλίμακα καὶ ἡ ὀπτικὴ γωνία

Ἐκτός ἀπὸ τὴ μέτρηση, σημασία ἔχει σὲ σχέση μετὰ τίς γενικεύσεις ἡ κλίμακα¹¹ ὑπὸ τὴν ὁποία ἐξετάζεται ἓνα σύνολο φαινομένων, δηλαδὴ ἂν ἐξετάζεται μικροσκοπικὰ (ὑπὸ μικρὴ κλίμακα) ἢ μακροσκοπικὰ (ὑπὸ μεγάλη κλίμακα). Ἡ μακροσκοπικὴ ἐξέταση ὁδηγεῖ σὲ πλατιῆς γενικεύσεις, ποὺ προβάλλουν τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν φαινομένων τὰ ὁποῖα καλύπτουν. Ἐὰν πρόκειται γιὰ φαινόμενα μετὰ μικροῦ βαθμοῦ ὁμοιείδια, οἱ μακροσκοπικὲς γενικεύσεις ὑστεροῦν σὲ ἀκρίβεια. Οἱ μικροσκοπικὲς γενικεύσεις πλεονεκτοῦν σὲ ἀκρίβεια, δὲν ἀποδίδουν ὅμως τίς πλατιῆς κυμάνσεις καὶ τίς γενικὲς ροπὲς τῆς πραγματικότητας. Τὸ πρᾶγμα γίνεται σαφέστερο στὴν περίπτωση τῆς χαρτογραφίας¹², ὅπου μετὰ χάρτες μεγάλης κλίμακας ἀποδίδουμε μεγάλες ἐκτάσεις μετὰ μικρὴ ἀκρίβεια καὶ μετὰ χάρτες μικρῆς κλίμακας μικρὲς ἐκτάσεις μετὰ μεγαλύτερη ἀκρίβεια. Πρέπει νὰ προσθέσουμε ὅτι μετὰ τοὺς ὄρους μακροσκοπικὴ καὶ μικροσκοπικὴ ἐξέταση νοοῦνται ὄχι δύο ἀλλὰ πολλὲς κλίμακες (μιά, φυσικὰ, σὲ κάθε περίπτωση) καὶ ὅτι εἶναι δύσκολο νὰ προσδιοριστεῖ σὲ ποιά κλίμακα τελειώνει ἡ μακροσκοπικὴ θεώρηση καὶ ἀρχίζει ἡ μικροσκοπικὴ. Σημαντικὸ εἶναι νὰ γίνῃ σαφὲς ὅτι γιὰ τὰ φαινόμενα τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητας «δὲν ἔχουμε κατ' ἀνάγκη μιὰ μοναδικὴ εἰκόνα τῶν φαινομένων αὐτῶν, ἀλλὰ τόσες εἰκόνες ὅσες εἶναι καὶ οἱ κλίμακες μετὰ βάση τίς ὁποῖες τὰ ἀντιμετωπίζουμε».¹³

Οἱ γενικεύσεις ποὺ κάνουμε γιὰ τὰ φαινόμενα καὶ τὰ γεγονότα διαφοροποιοῦνται ἐπίσης σὲ σχέση μετὰ τὴν ὀπτικὴ γωνία¹⁴

10. Ε.Π. Παπανοῦτσος, *Γνωσιολογία*, Ἀθήνα 1954, σσ. 221-225, 338.

11. Γενικὰ γιὰ τὸ θέμα τῆς κλίμακας βλ. τὴ μελέτη τοῦ Γ. Μουρέλου «Ἡ ἔννοια τῆς κλίμακας γιὰ τὴ μελέτη καὶ ἐρμηνεία τῶν φαινομένων», ποὺ ἀναδημοσιεύθηκε στὸ βιβλίο του *Θεμελιώδεις ἔννοιες τῆς σύγχρονης Φιλοσοφίας καὶ Ἐπιστημολογίας*, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 93 - 122.

12. Ὁ.π., σσ. 120 - 121.

13. Ὁ.π., σ. 98.

14. Βλ. τὴ μελέτη τοῦ Γ. Μουρέλου «Ἡ ἔννοια τοῦ συστήματος ἀναφορᾶς», ποὺ περιλαμβάνεται στὸ βιβλίο του *Θεμελιώδεις ἔννοιες τῆς σύγχρονης Φιλοσοφίας καὶ Ἐπιστημολογίας*, σσ. 123 - 164.

ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ παρατηρητής, ἀνάλογα μὲ τὴ θέση του καὶ τοὺς σκοπούς του, ἀντικρίζει τὸ ἀντικείμενό του. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι στὸ ἴδιο σύνολο φαινομένων ἢ γεγονότων ὁ παρατηρητής μπορεῖ νὰ ξεχωρίσει ἄλλοτε μιᾶς καὶ ἄλλοτε ἄλλης κατηγορίας ὁμοιότητες (ὁμοεΐδεια) καὶ μὲ βάση τὶς ὁμοιότητες αὐτὲς νὰ ἀναχθεῖ ἀντίστοιχα ἄλλοτε σὲ ἑνὸς καὶ ἄλλοτε σὲ ἄλλου εἴδους γενικεύσεις. Λόγου χάρις ἓνα σύνολο ἱστορικῶν γεγονότων μπορεῖ κανεὶς συνήθως νὰ τὸ μελετήσει ἀπὸ κοινωνικὴ, ἀπὸ οικονομικὴ, ἀπὸ πολιτικὴ σκοπιὰ κ.τ.ῶ. καὶ μὲ βάση τὶς ὁμοιότητες πού κάθε φορὰ θὰ διαπιστώσει νὰ ἀναχθεῖ σὲ γενικεύσεις κοινωνικοῦ, οικονομικοῦ, πολιτικοῦ χαρακτήρα. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις δεδομένα πού ἀπὸ μιὰ σκοπιὰ φαίνονται δευτερεύοντα καὶ ἀσήμαντα, ἀπὸ ἄλλη σκοπιὰ (ἰδίως ἂν μελετηθοῦν μὲ ἔμπνευση καὶ νέες μεθόδους) μπορεῖ νὰ ἀποδειχθοῦν πολὺτιμα.

Οἱ γενικεύσεις στὴν Ἱστορία: μιὰ ἔρευνα

Ἡ γενίκευση ἀποτελεῖ βασικὸ θέμα σὲ κάθε ἐπιστημονικὴ ζήτηση. Στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ὑπεροργανικοῦ χώρου (κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, Ἱστορία κ.λπ.) ἡ γενίκευση παρουσιάζει εἰδικότερα προβλήματα, πού κυρίως ὀφείλονται στὴ μειωμένη ὁμοεΐδεια ἢ ὁποία παρατηρεῖται στὸν τομέα αὐτὸ τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητας. Ἰδιαίτερα στὴν Ἱστορία τὸ θέμα τῶν γενικεύσεων ἔχει προκαλέσει ἔντονες ἀμφισβητήσεις. Οἱ ἱστορικοὶ καὶ οἱ φιλόσοφοι τῆς Ἱστορίας, ἀνάλογα μὲ τὸ θεωρητικὸ τους προσανατολισμό, ὑποστηρίζουν ποικίλες ἀπόψεις ὡς πρὸς τὴ δυνατότητα, τὶς προϋποθέσεις, τὸ εὔρος, τὸ σκοπὸ κ.τ.ῶ. τοῦ γενικεύειν στὴν Ἱστορία.

Σημαντικὸ σταθμὸ στὸ σχετικὸ προβληματισμὸ ἀποτελεῖ ἡ ἔρευνα πού στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1950 ἔκαμε στὴν Ἀμερικὴ μιὰ εἰδικὴ ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ Καθηγητῆ τῆς Ἱστορίας Louis Gottschalk, ἡ «Committee on Historical Analysis», πού συγκροτήθηκε ἀπὸ τὸ «Social Science Research Council» (U.S.A.). Τὸ πρόβλημα πού ἡ Ἐπιτροπὴ κλήθηκε κυρίως νὰ ἐρευνήσῃ ἦταν «ἂν ὁ ἱστορικός, ξεκινώντας ἀπὸ τὰ δικά του δεδομένα καὶ χρησιμοποιώντας τὶς δικές του μεθόδους μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ σὲ γενικεύσεις οὔτε τόσο περιορισμένες πού νὰ εἶναι κοινότητες οὔτε τόσο πλατιῆς πού νὰ εἶναι χωρὶς νόημα»¹⁵. Ἡ Ἐπιτροπὴ ζήτησε τὴ βοήθεια ἑπτὰ γνωστῶν ἱστορικῶν διαφόρων εἰδικοτήτων, στοὺς ὁποίους ἐνδεικτικὰ ἐπισήμανε ὀρισμένα ἐπιμέρους θέματα πού θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετάσουν. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ εἶναι τὰ ἐπόμενα : ἐπίπεδα γενίκευσης (λανθάνουσες καὶ συνειδητὲς γενικεύσεις), εἶδη γενικεύσεων (ταξινομικὲς, ἐρμηνευτικὲς, γενικεύσεις καθολικοῦ κύρους - νόμοι), πηγὲς γενικεύσεων (ἐνόραση, ἱστορικὰ τεκμήρια,

15. G.W.H. (Foreword), σσ. VII - VIII.

προσωπική ἐμπειρία), θέματα γενικεύσεων (προσωπικότητα, ομάδες, περίοδοι). Ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις τῶν ἱστορικῶν προέκυψε ὅτι ὑπῆρχαν διαφορὲς ἀπόψεις ἀκόμα καὶ ὡς πρὸς τὸ νόημα τοῦ ὄρου *γενίκευση*, ἀλλὰ, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Gottschalk, καὶ ἀποδοχὴ ὀρισμένων διαπιστώσεων : ὅτι οἱ ἱστορικοὶ χρησιμοποιοῦν γενικεύσεις ἄλλοτε λιγότερο καὶ ἄλλοτε περισσότερο συνειδητά· ὅτι στὰ ἱστορικὰ ἔργα ἀπαντοῦν διαφορῶν εἰδῶν γενικεύσεις, πὺ ἀρχίζουν ἀπὸ λανθάνουσες συγκρίσεις καὶ φτάνουν σὲ καθολικοὺς νόμους· ὅτι οἱ ἱστορικοὶ ἀνάγονται σὲ γενικεύσεις μὲ διάφορα μέσα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἓνα εἶναι ἡ συστηματικὴ ἀνάλυση τῶν πηγῶν· ὅτι γενικεύουν γιὰ πάρα πολλὰ θέματα· καὶ ὅτι, ἂν καὶ οἱ γενικεύσεις τοὺς ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ἀμφισβήτησης καὶ κριτικῆς, ἡ κριτικὴ αὐτὴ δὲν εἶναι πάντα ἀναγκαστικὰ δυσμενής.¹⁶

Ἡ θέση ποῦ τελικὰ πῆρε ἡ Ἐπιτροπὴ εἶναι ἡ ἐξῆς : «Ἡ Ἐπιτροπὴ συμμερίζεται τὴν ἄποψη τῶν συγγραφέων¹⁷ ἐκείνων ποῦ βλέπουν πῶς εὐνοϊκὰ τὴ γενίκευση στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα. Ἡ συλλογιστικὴ τῆς εἶναι περίπου ἡ ἀκόλουθη: Οἱ ἱστορικοὶ δανερίζονται ἔτοιμες γενικεύσεις, εἴτε τὸ γνωρίζουν εἴτε ὄχι. Ὄταν τὶς δανερίζονται συνειδητά, βρίσκονται σὲ θέση πνευματικὰ πλεονεκτικότερη. Μποροῦν τότε νὰ δοκιμάζουν καὶ νὰ βελτιώνουν τὶς δάνειες γενικεύσεις τοὺς μὲ διάφορα μέσα (τὸν ὀρισμὸ, τὴν τροποποίηση, τὴν ἐπιφύλαξη, τὴ συμφωνία μὲ γνωστὰ γεγονότα, τὴ λογικὴ, τὴν ψυχολογία, τὴ στατιστικὴ, τὶς συνδυαστικὲς συγκρίσεις, τὴν ἀντοχὴ στὴ χρονικὴ διάρκεια, ἢ ἄλλους τρόπους ἐλέγχου)· μποροῦν νὰ εἶναι κοντύτερα στὰ πράγματα καὶ, ἀποφεύγοντας τὶς πῶς ἀδοκίμαστες καὶ ἀνεπαλήθευτες γενικεύσεις, νὰ χρησιμοποιοῦν σωστὰ ἐκείνες ποῦ βρίσκουν βάσιμες. Ἴσως κατὰ τὴ διαδικασία αὐτὴ θὰ μπορούσαν, ἐὰν διαθέτουν ἐπαρκὴ κίνητρα καὶ κατάλληλη ἐκπαίδευση, νὰ συλλαμβάνουν καὶ νὰ προβάλλουν περιορισμένες, δοκιμαστικὰ ἀποδεκτές, δικές τοὺς γενικεύσεις. Τουλάχιστον, ἡ εἰδικὴ ἐκπαίδευση τῶν ἱστορικῶν θὰ ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνει συστηματικὴ καθοδήγηση γιὰ τὸ πῶς πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται ἡ κατὰ τὰ ἄλλα ἰσοπεδωτικὴ παρουσία τῆς γενίκευσης στὴ συγγραφὴ τῆς Ἱστορίας».¹⁸

Οἱ ἀπαντήσεις-μελέτες τῶν ἐπτὰ ἱστορικῶν, τέσσερις ἀκόμα μελέτες μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ μιὰ «Ἀνακεφαλαίωση» («Summary») τῆς ὅλης ἔρευνας ἀπὸ τὸν Πρόεδρό τῆς συγκεντρώθηκαν στὸν τόμο *Generalization in the writing of History (G.W.H.)*, ποῦ δημοσιεύτηκε τὸ 1963.

16. Ὁ.π., σ. IX.

17. Πρόκειται γιὰ τοὺς συγγραφεῖς τῶν ἄρθρων ποῦ ἔχουν περιληφθεῖ στὸν τόμο *G.W.H.*

18. *G.W.H. (Summary)*, σσ. 208 - 209.

Οἱ ἔξι ἱστορικὲς «σχολές» τοῦ Gottschalk

Μιά ἀπὸ τὶς μελέτες τοῦ τόμου εἶναι τοῦ Gottschalk μὲ τίτλο «Κατηγορίες ἱστοριογραφικῆς γενίκευσης».¹⁹ Σ' αὐτὴν ὁ συγγραφέας, ξεκινώντας ἀπὸ τὶς ἀπόψεις ὄσων συνεργάστηκαν στὴν ἔρευνα, κατατάσσει τοὺς ἱστορικοὺς σὲ ἕξι «σχολές» μὲ κριτήριο τὸ βαθμὸ γενίκευσης ποὺ χρησιμοποιοῦν στὰ ἔργα τους. Τὶς σχολές²⁰ αὐτὲς θὰ παρουσιάσουμε μὲ συντομία, πράγμα ποὺ θὰ μᾶς βοηθήσει νὰ ἐμβαθύνουμε στὸ πρόβλημα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, ἀντικρίζοντάς το κλιμακωτὰ διαφοροποιημένο.

Πρώτη ἀναφέρεται ἡ «σχολὴ τοῦ μοναδικοῦ». Οἱ ὁπαδοί της ἀποφεύγουν τὶς γενικεύσεις καὶ τὶς συγκρίσεις, ρίχνουν τὸ βᾶρος τους στὸ συγκεκριμένο καὶ προσέχουν περισσότερο τὶς διαφορὲς παρὰ τὶς ὁμοιότητες τῶν ἱστορικῶν φαινομένων. Ἐδῶ ὑπάρχουν οἱ χρονογράφοι, ποὺ τὰ ἔργα τους χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν παράταξη καὶ τὴ συρραφὴ τῶν πληροφοριῶν ποὺ δίνουν οἱ πηγές. Ἐπίσης ὑπάρχουν οἱ ἐκδότες ἐγγράφων. Ὡστόσο, ἀκόμα καὶ στὰ ἔργα τῆς «σχολῆς τοῦ μοναδικοῦ» ὑπάρχουν πάντα περιορισμένες ἢ λανθάνουσες γενικεύσεις, ἀφοῦ καὶ στὰ ἔργα αὐτά, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Gottschalk, χρησιμοποιοῦνται λέξεις, ποὺ εἶναι σύμβολα ἐννοιῶν, δηλαδὴ γενικεύσεων, καὶ κανόνες (γενικεύσεις ἐπίσης) γιὰ τὴν κριτικὴ τῶν μαρτυριῶν ποὺ τεκμηριῶνουν τὸ «μοναδικό» ἢ γιὰ τὴν ἐπιλογή τῶν ἐγγράφων μιᾶς συλλογῆς. Ἐξᾴλλου τὸ «μοναδικό», τὸ εἰδικό, γίνεται νοητὸ μόνο μέσα στὰ πλαίσια τοῦ γενικοῦ μὲ τὴ βοήθεια τῆς γνωστικῆς διαδικασίας γενικεύειν - εἰδικεύειν.

Δεύτερη εἶναι ἡ «σχολὴ τῶν περιορισμένων γενικεύσεων». Ἐδῶ ὑπάρχουν τὰ ἔργα μὲ «διηγηματικὸ - περιγραφικὸ» χαρακτήρα ποὺ οἱ συγγραφεῖς τους, προσπαθώντας νὰ ἀποφύγουν τοὺς συσχετισμοὺς τῶν γεγονότων ποὺ ἐκθέτουν καὶ τὶς παρατηρήσεις ὡς πρὸς τὴ σημασία τους, γενικεύουν μὲ κάθε δυνατὴ περίσκεψη, μέσα στὰ ὅρια τοῦ ἐκάστοτε συγκεκριμένου θέματος καὶ μόνο ὅσο τὸ ἐπιτρέπουν τὰ ἀντίστοιχα δεδομένα.

Τρίτη εἶναι ἡ σχολὴ τῶν ἱστορικῶν ροπῶν (trends). Οἱ ἱστορικοὶ τῆς σχολῆς αὐτῆς, προχωρώντας πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ ἐκάστοτε εἰδικοῦ θέματος, ἀναζητοῦν μὲ τὴ βοήθεια κάποιας ὑπόθεσης (γενίκευσης) νὰ ἐρμηνεύσουν τὰ γεγονότα ποὺ μελετοῦν συσχετίζοντάς τα μὲ ἄλλα γεγονότα —προγενέστερα, σύγχρονα, μεταγενέστερα— ποὺ ἐντάσσονται σὲ κάποια συγκεκριμένη ἱστορικὴ ροπή. Οἱ ἱστορικοὶ τῆς σχολῆς αὐτῆς δὲν ἐπεκτείνουν τὶς γενικεύσεις τους σὲ ἄλλα σύνολα γεγονότων τοῦ παρελθόντος ἢ τοῦ μέλλοντος.

19. L. Gottschalk, «Categories of historiographical generalization», *G.W.H.*, σσ. 113 - 129.

20. Γιὰ τὶς «σχολές» αὐτὲς ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Gottschalk (δ.π.), βλ. ἐπίσης *G.W.H.* (Summary), σ. 206· καὶ Topolski, δ.π., σσ. 184 - 185.

Τέταρτη εἶναι ἡ «συγκριτικὴ σχολή». Ἐδῶ ὁ ἱστορικὸς ἀνάγεται μὲ συγκρίσεις σὲ γενικεύσεις ποὺ στηρίζονται σὲ κανονικότητες ἢ γεγονότα παράλληλα ἢ ὁμόλογα τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ βρίσκονται σὲ αἰτιώδη σχέση μετὰ τὸν ἑστῶ νὰ ἀνήκουν στὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο ἢ στὴν ἴδια περιοχὴ.²¹

Πέμπτη εἶναι ἡ «νομοθετικὴ σχολή». Οἱ ὁπαδοὶ τῆς σχολῆς αὐτῆς ἐπιδιώκουν νὰ ἐπιβεβαιώσουν ἢ νὰ συμπληρώσουν γνωστὲς καθολικοῦ χαρακτήρα γενικεύσεις (νόμους). Ἐπίσης ἐπιδιώκουν νὰ διατυπώσουν νέες ἀνάλογες γενικεύσεις ποὺ νὰ ἰσχύουν ὄχι μόνον γιὰ τὸ παρελθόν, ἀλλὰ, ὑπὸ ὅμοιες προϋποθέσεις, καὶ γιὰ τὸ μέλλον. Οἱ γενικεύσεις αὐτὲς θεωροῦνται, ἐπομένως, ὅτι ἀποτελοῦν «τουλάχιστο κάποια βάση γιὰ πρόβλεψη καὶ ἐνδεχόμενον ἔλεγχον»²² μελλοντικῶν γεγονότων.

Ἐκτὴ, τέλος, εἶναι ἡ σχολὴ τῶν γενικεύσεων (θεωριῶν) μὲ οἰκουμενικὸ καὶ πανοραμικὸ χαρακτήρα, ποὺ καλύπτουν καὶ τὸ παρελθόν καὶ τὸ μέλλον τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Στὴ σχολὴ αὐτὴ ἐντάσσονται οἱ φιλόσοφοι τῆς ἱστορίας, ὅπως ὁ Αὐγουστίνος, ὁ Hegel, ὁ Marx, ὁ Spengler, ὁ Toynbee κ.ἄ.,²³ ποὺ στὰ ἔργα τους ὑπάρχουν ἰδέες καὶ συλλήψεις οἱ ὁποῖες ξεπερνοῦν τὴν ἱστορικὴ τεκμηρίωση καὶ ἐμπειρία.²⁴

Ἀπόψεις τῶν Topolski καὶ Aydelotte

Μὲ κριτήριον τὸ βαθμὸ γενικότητας ποὺ παρατηρεῖται στὶς διαφορὰς ἐπιστημονικὰς ἀποφάνσεις (ὄχι μόνον στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα) οἱ Πολωνοὶ A. Malewski καὶ J. Topolski κατάρτισαν τὸ διάγραμμα²⁵ τῆς ἐπόμενης σελίδας, στὸ ὁποῖο ἐντάσσονται καὶ οἱ ἱστορικὲς γενικεύσεις. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Topolski, ἀπὸ τὸ διάγραμμα προκύπτει ὅτι οἱ ἱστορικὲς γενικεύσεις εἶναι ὑποδιαίρεση τῶν ἱστορικῶν ἀποφάνσεων καὶ τῶν γενικῶν

21. Γιὰ τὴ «συγκριτικὴ σχολή» πβλ. καὶ Geoffrey Barraclough, *Main trends in History*, Νέα Ὑόρκη-Λονδίνο 1979, σσ. 168 - 177.

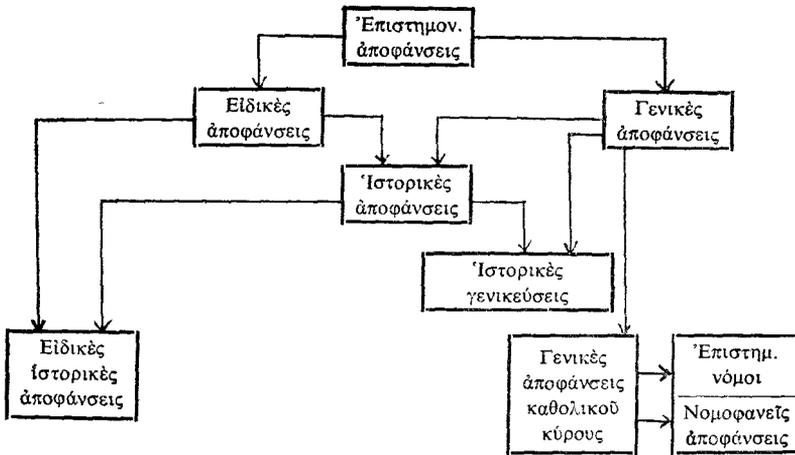
22. Gottschalk, ὁ.π., σ. 123.

23. O R. F. Atkinson (*Knowledge and explanation in History: An introduction to the Philosophy of History*, Λονδίνο 1978, σ. 9), καθὼς καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς διακρίνουν τὴν Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας σὲ δύο κατηγορίες: τὴν ἀναλυτικὴν (analytical) καὶ τὴν οὐσιαστικὴν (substantive). Στὴν πρώτη ὑπάγονται οἱ φιλόσοφοι τῆς Ἱστορίας οἱ ὁποῖοι ἐρευνοῦν τὶς μεθόδους ποὺ χρησιμοποιοῦν ἢ ποῦ, κατὰ τὴ γνώμη τους, πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦν οἱ ἱστορικοί, γιὰ νὰ φτάσουν στὰ συμπεράσματά τους. Στὴ δευτέρῃ κατηγορίᾳ ὑπάγονται οἱ φιλόσοφοι τῆς Ἱστορίας ποὺ μὲ βάση τὰ συμπεράσματα αὐτὰ διατυπώνουν θεωρίες γιὰ τὸ ἴδιο τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι. Οἱ πέντε φιλόσοφοι τῆς Ἱστορίας ποὺ ἀναφέρθησαν πρὶν πάντων ἀνήκουν στὴ δευτέρῃ κατηγορίᾳ, ἢ ὅποια εἶναι γνωστὴ καὶ μὲ τὸν ὄρο «μεταἱστορία».

Ἰὰ τὸν ὄρο αὐτὸ βλ. Barraclough, ὁ.π., σ. 164, ὑποσ. 704.

24. Γιὰ τὴν ἑκτὴ «σχολή» πβλ. καὶ Barraclough, ὁ.π., σσ. 163 - 168.

25. Topolski, ὁ.π., σ. 628.

ἀποφάνσεων, πράγμα πού δείχνει ὅτι εἶναι δύσκολο νά ἀπαντήσουμε στά ἐρωτήματα: πότε μιὰ ἱστορική ἀπόφαση γίνεται ἱστορική γενίκευση· και πού πρέπει νά χαραχθεῖ τὸ ὄριο ἀνάμεσα σέ μιὰ ἱστορική γενίκευση και μιὰ γενική ἀπόφαση καθολικοῦ κύρους. Στά ἐρωτήματα αὐτὰ ὁ Topolski ἀπαντᾷ ὡς ἑξῆς:

Οἱ ἱστορικές ἀποφάνσεις ποικίλλουν ὡς πρὸς τὴ γενικότητα (τὸ εὖρος) τους. Ὄταν μιὰ ἱστορική ἀπόφαση ἀναφέρεται σέ ἓνα μόνο γεγονός (ὅσο και ἂν αὐτὸ εἶναι εὐρὺ και περιεκτικό), ἡ ἀπόφαση αὐτὴ εἶναι εἰδικὴ ἱστορική ἀπόφαση. Π.χ. Ἡ Κωνσταντινούπολη κυριεύθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1453. Ὄταν μιὰ ἱστορική ἀπόφαση ἀναφέρεται σέ ἓνα σύνολο γεγονότων πού ἀπὸ ὀρισμένη σκοπιὰ εἶναι ὅμοια, τότε ἡ ἱστορική αὐτὴ ἀπόφαση, μὲ τὸ νά προβάλλει τὰ κοινὰ τους γνωρίσματα γίνεται ἱστορική γενίκευση. Π.χ. Οἱ κοινότητες τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς διασπορᾶς ὑπῆρξαν κέντρα ἐμπορικῆς δράσης τῶν Ἑλλήνων στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας.²⁶ Μιὰ ἱστορική γενίκευση, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀναφέρεται σέ ὅμοια γεγονότα τοῦ παρελθόντος, χαρακτηρίζεται και ἀπὸ τὸ ὅτι προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ χωροχρονικὸ παράγοντα (δηλαδή ἔχει κύρος μόνο γιὰ φαινόμενα ὀρισμένου χρόνου και ὀρισμένου χώρου), καθὼς και ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν παρέχει ἐπαρκῆ

26. Ὁ.π., σ. 629. Βλ. και William Aydelotte, «Notes on the problem of historical generalization», *G.W.H.*, σ. 148. Κατὰ τοὺς Carey Joynt και Nicholas Rescher («The problem of uniqueness in History», *History and Theory*, τ. 1, τεῦχος 2 (1961), σσ. 156-157), μιὰ πρόταση πού ἀπλῶς ἀποτελεῖ εἴτε περιγραφικὴ σύνοψη ὀρισμένων συγκεκριμένων γεγονότων εἴτε διαπίστωση ὡς πρὸς τὰ γνωρίσματά τους δὲ θεωρεῖται γενίκευση· μιὰ τέτοια πρόταση λογίζεται γενίκευση, ἔάν, μέσα σέ συγκεκριμένα χωροχρονικά ὄρια, χρησιμεύει γιὰ τὴν ἐρμηνεία και ἄλλων γεγονότων, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνα στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται.

στοιχεῖα γιὰ σίγουρη πρόβλεψη. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι ἐκεῖνο πού, κατὰ τὸν Topolski, ἀποτελεῖ τὴν κύρια διαφορά ἀνάμεσα σὲ μιὰ ἱστορικὴ γενίκευση καὶ μιὰ γενικὴ ἀπόφανση καθολικοῦ κύρους (ὅπως εἶναι ὁ φυσικὸς νόμος).²⁷

Ὁ ἱστορικὸς Aydelotte, γνωστὸς ὁπαδὸς τῆς ποσοτικῆς μεθόδου, ἐπισημαίνει, ὅπως καὶ ὁ Topolski, ὅτι εἶναι δύσκολο νὰ ὀριστεῖ τί εἶναι ἱστορικὴ γενίκευση καὶ παρατηρεῖ ὡς πρὸς τὴ διαφορά ἀνάμεσα στὴν ἱστορικὴ ἀπόφανση καὶ τὴν ἱστορικὴ γενίκευση: «Χωρὶς ἀμφιβολία ἡ γενίκευση θεωρεῖται συνήθως ὅτι εἶναι μιὰ ἀπόφανση εὐρύτερη ἀπὸ μιὰ ἄλλη, ὁ ὅρος ὁμως εὐρύτερη εἶναι σχετικὸς. Μὲ ἄλλα λόγια, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι ὅλες οἱ ἀποφάνσεις εἶναι γενικεύσεις, ἀλλ' ὅτι μερικὲς ἀπ' αὐτές, ἐκεῖνες γιὰ τὶς ὁποῖες κοινῶς καὶ γιὰ εὐκολία μας χρησιμοποιοῦμε αὐτὸ τὸ χαρακτηρισμό, εἶναι εὐρύτερες ἀπὸ ἄλλες. Σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη αὐτή, ἀκόμα καὶ ἡ διαφορά ἀνάμεσα στὶς συμβαματικὲς (factual) ἀποφάνσεις καὶ στὶς γενικεύσεις εἶναι διαφορά βαθμοῦ.»²⁸

Ἄλλες κατηγορίες ἱστορικῶν γενικεύσεων

Ὡς τώρα ἐξετάσαμε τὶς ἱστορικὲς γενικεύσεις κυρίως ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ εὗρους τους. Μποροῦν, ὥστόσο, νὰ ἐξεταστοῦν καὶ ἀπὸ ἄλλες ἀπόψεις καὶ νὰ ὑπαχθοῦν σὲ διάφορες κατηγορίες. Γιὰ μερικὲς ἀπὸ τὶς κατηγορίες αὐτὲς παίρνουμε μιὰ ἰδέα ἀπὸ τὰ ἐπιμέρους θέματα²⁹ πού ἡ «Committee on Historical Analysis» ἐπισήμανε γιὰ ἐξέταση στοὺς ἱστορικοὺς μὲ τοὺς ὁποῖους συνεργάστηκε. Ἐδῶ θὰ ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ ὀρισμένες μόνο ἀπὸ τὶς κατηγορίες τῶν ἱστορικῶν γενικεύσεων, παίρνοντας ὡς βάση τὸ εὐρὸ καὶ ἐλαστικὸ νόημα πού ὁ Aydelotte δίνει στὸν ὅρο «ἱστορικὴ γενίκευση». Μιὰ γενίκευση μπορεῖ, φυσικά, νὰ ὑπαχθεῖ σὲ περισσότερες ἀπὸ μιὰ κατηγορίες, ἀνάλογα μὲ τὸ κριτήριό μὲ τὸ ὁποῖο κάθε φορὰ ἐξετάζεται. Αὐτονόητο εἶναι ὅτι στὰ ἱστορικὰ ἔργα χρησιμοποιοῦνται κάθε εἶδους ἔννοιες ἀπὸ ὅλους τοὺς χώρους τοῦ ἐπιστητοῦ, καθὼς καὶ ποικίλοι συνδυασμοὶ ἔννοιῶν, πού ἀποτελοῦν φανερὲς ἢ λανθάνουσες γενικεύσεις. Τὸ πολὺπλοκο αὐτὸ ἐννοιολογικὸ ὑπόβαθρο εἶναι ἀναπόφευκτη προϋπόθεση στὸ ἔργο κάθε ἱστορικοῦ, ὅπως καὶ κάθε ἄλλου ἐπιστήμονα³⁰.

27. Topolski, ὅ.π., σσ. 629 - 631· βλ. καὶ σσ. 635 - 636. Ὁ Topolski ὑποστηρίζει ὅτι οἱ ἱστορικοὶ ὄχι μόνον χρησιμοποιοῦν ἀλλὰ καὶ πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦν καὶ νὰ διατυπώνουν νόμους (ὅ.π., σσ. 637 - 640, 670, 676).

28. Aydelotte, ὅ.π., σ. 149· βλ. καὶ σσ. 150, 164. Γιὰ τὶς διαφορὲς ἀπόψεις ὡς πρὸς τὸν ὀρισμὸ τῆς γενίκευσης βλ. ὅ.π., σσ. 147 - 151· καὶ Topolski, ὅ.π., σσ. 629 - 630.

29. Βλ. πῶς ἄνω, σσ. 210 - 211.

30. Gottschalk, ὅ.π., σ. 116· *G.W.H. (Summary)*, σ. 208· Νικόλαος Βλάχος, *Θεωρητικὰ καὶ μεθοδολογικὰ προβλήματα ἐν τῇ Ἱστορίᾳ*, Ἀθήνα 1925, σσ. 141 - 142.

Στά ιστορικά έργα χρησιμοποιούνται επίσης συχνά γενικοί όροι ή συνοπτικοί προσδιορισμοί γεγονότων, ομάδων, σχέσεων, π.χ. σταυροφορίες, ψυχρός πόλεμος, γενιά του '30, φεουδαρχία, ανθρωπισμός, άποικιοκρατία κ.τ.ό. Οί γενικοί αυτοί όροι, πού οί ιστορικοί είτε τούς δημιουργοϋν οί ίδιοι είτε τούς δανείζονται από άλλους, θεωροϋνται, κατά μιá άποψη, ότι άποτελοϋν μιá από τις κατηγορίες τών ιστορικών γενικεύσεων, τις «ταξινομικές γενικεύσεις» (classificatory ή labeling generalizations³¹). Σε όρισμένες περιπτώσεις οί γενικοί αυτοί όροι έχουν μιá ιδιαίζουσα φόρτιση, πού φανερώνει κάποια συναισθηματική, ιδεολογική, ή πολιτική θέση, π.χ. «σιδηροϋν παραπέτασμα», «έξοδος» (τό ξεριζώμα τών Έλλήνων από τη Μικρά Άσία), κ.τ.ό. Ταξινομικές γενικεύσεις θεωροϋνται και οί όροι πού φανερώνουν ιστορικές περιόδους³², π.χ. έλληνιστικοί χρόνοι, μεσαιώνας, τουρκοκρατία. Οί ταξινομικές γενικεύσεις στηρίζονται συνήθως σε περι-ορισμένα έντυπωσιακά κοινά γνωρίσματα τών ιστορικών φαινομένων τά όποία καλύπτουν και γι' αυτό πολλές φορές χαρακτηρίζονται από άσάφεια.

Άλλη κατηγορία γενικεύσεων είναι οί συμβαματικές γενικεύσεις (factographic generalizations). Ή σκοπιá έδω, όπως φανερώνει ό όρος, είναι τά συμβάντα, τά γεγονότα.³³ Ό Topolski στην περίπτωση αυτή αναφέρει τό έξής παράδειγμα, σύμφωνα με τό νόημα πού ό ίδιος δίνει στον όρο «ίστορική γενίκευση»: Τό 17ο αιώνα οί πολωνικές πόλεις παρήκμασαν.³⁴ Άλλά και ή πιό ειδική συμβαματική άπόφανση, δηλαδή ή άπόφανση πού αναφέρεται σε ένα μόνο συγκεκριμένο γεγονός, άποτελεί γενίκευση, γιατί και αυτή προϋποθέτει κάποιου βαθμού άφαίρεση.³⁵ Π.χ. ή άπόφανση «Ό τορπιλλισμός τής Έλλης έγινε στις 15 Αϋγούστου 1940» είναι γενίκευση, γιατί ή πράξη του τορπιλλισμού άποτελείται από πάρα πολλές ένέργειες (ειδικότερα γεγονότα) πού λανθάνουν στη διατύπωση αυτή.

Οί ιστορικοί χρησιμοποιοϋν άκόμα: γενικεύσεις πού εκφράζουν δια-φόρων τύπων αιτιώδεις σχέσεις (π.χ. ή ναυτική έμπειρία τών Έλλήνων

31. M. Finley, «Generalizations in Ancient History», *G.W.H.*, σ. 21·Gottschalk, ό.π., σσ. 124 - 125·*G.W.H.* (Summary), σσ. 197 - 198, 202 - 203. Ό Topolski (ό.π., σ. 631) άμφισβητεί ότι οί «ταξινομικές γενικεύσεις» είναι πράγματι γενικεύσεις με τό έπιχείρημα ότι οί τελευταίες πρέπει να είναι άποφάνσεις (προτάσεις - κρίσεις) και όχι όροι (έννοιες). Και ό φιλόσοφος Hans Meyerhoff δέν τις θεωρεί γενικεύσεις αλλά «abbreviations or short-hand descriptions» (Finley, ό.π., σ. 21, ύποσ.).

32. Finley, ό.π., σσ. 23 - 24· *G.W.H.* (Summary), σ. 197.

33. Topolski, ό.π., σ. 632.

34. Ό.π.

35. Ό Carl Becker παρατηρεί σχετικά: «... τό άπλό ιστορικό γεγονός... είναι, όσο μπορούμε να τό γνωρίσουμε, ένα σύμβολο, μιá γενίκευση χίλιων άπλούστερων γεγονότων...» (παράθεμα από τό βιβλίο του Σ. Μαρκιανού, *Ερμηνευτική και μεθοδολογική προσέγγιση τών κειμένων τής άρχαίας ελληνικής γραμματείας*, Αθήνα 1978, σ. 22, ύποσ. 8). Βλ. και πιό πάνω, σ. 215 (άποψη Aydelotte).

ραγιάδων στάθηκε μιὰ ἀπὸ τὶς αἰτίες γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821)· γενικεύσεις ὑποθετικές, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὶς «ὑποθέσεις», γιὰ τὶς ὁποῖες ἤδη μιλήσαμε.³⁶ καθὼς καὶ γενικεύσεις ἄλλων κατηγοριῶν.³⁷

Νικόλαος Βλάχος καὶ Fernand Braudel

Στὸ σημεῖο αὐτὸ χρήσιμο εἶναι νὰ ἐκθέσουμε συνοπτικὰ τὶς ἀπόψεις ἐνὸς ἐκπροσώπου τῆς παραδοσιακῆς καὶ ἐνὸς τῆς μοντέρνας Ἱστοριογραφίας γιὰ τὴ σημασία καὶ τὴ σχέση τῶν ἐπιμέρους ἱστορικῶν φαινομένων καὶ τῶν ἱστορικῶν φαινομένων μὲ γενικὸ χαρακτήρα.

Ἐκπρόσωπος τῆς παραδοσιακῆς Ἱστοριογραφίας, ὁ Νικόλαος Βλάχος στὸ ἀξιόλογο βιβλίο του *Θεωρητικὰ καὶ μεθοδολογικὰ προβλήματα ἐν τῇ Ἱστορίᾳ* (Ἀθήνα 1925) ὑποστηρίζει ὅτι τὴν Ἱστορία τὴν ἐνδιαφέρει κυρίως ἐκεῖνο ποὺ «ἐξαιτάσσει» ἀπὸ τὸ «γενικὸ ἢ τυπικόν», δηλαδὴ «τὸ ἄπαξ γινόμενον καὶ οὐδέποτε ἐπαναλαμβανόμενον ἐν τῇ μορφῇ αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἴδιον». Τὴ μελέτη τοῦ γενικοῦ, τὸ ὁποῖο, ὡς ἀποτέλεσμα «συνηθειῶν, τάσεων καὶ γενικῶν παραστάσεων» ποὺ ἐπικρατοῦν σὲ μιὰ ἐποχὴ, ἀποτελεῖ «τὸ κατὰ μέσον ὄρον κοινὸν καὶ ἐπαναλαμβανόμενον», τὴ θέτει σὲ δευτέρη μοῖρα καὶ τὴ θεωρεῖ ἀπαραίτητη ὡς τὸ σημεῖο ποὺ βοηθεῖ στὴν κατανόηση καὶ ἐρμηνεία τοῦ «ιδίου».³⁸

Διαφορετικὴ εἶναι ἡ θέση τοῦ σύγχρονου Γάλλου ἱστορικοῦ Fernand Braudel. Ὁ Braudel θεωρεῖ ὅτι ὁ ἱστορικὸς μικρόκοσμος, ἡ «μικροῖστορία», ὅπου δεσπόζει τὸ συγκεκριμένο γεγονός,³⁹ ὑπολείπεται σὲ ἀξία σὲ σχέση μὲ τὸν ἱστορικὸ μακρόκοσμο. Ὁ βραχὺς χρόνος, παρατηρεῖ, δηλαδὴ ὁ χρόνος ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴ μικροῖστορία, ὁ ἀτομικὸς χρόνος, ὅπως ἀλλιῶς τὸν ὀνομάζει, εἶναι ἡ πιὸ ἄστατη, ἡ πιὸ ἀπατηλὴ ἀπὸ τὶς διάρκειες, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ μέσο ἢ κοινωνικὸ χρόνο καὶ ἀπὸ τὸ μακρὸ ἢ γεωγραφικὸ χρόνο.⁴⁰ Ἀξιοσημείωτος εἶναι ὁ δισταγμὸς τοῦ Braudel νὰ περιλάβει στὸ

36. Βλ. πιὸ πάνω, σσ. 206 - 207. Ὁ Topolski (δ.π., σ. 367) παρατηρεῖ ὅτι στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα ὑπόθεση εἶναι κάθε ἀπόφανση **γιὰ τὸ** παρελθόν ἢ ὅποια δὲν ἔχει ἀκόμα ὑποβληθεῖ στὴ διαδικασία τῆς ἐπαλήθευσης ἢ ποὺ ἔχει ὑποβληθεῖ σ' αὐτή, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἰκανοποιητικὰ τεκμηριωθεῖ.

37. Γιὰ τὶς αἰτιώδεις καὶ τὶς ὑποθετικὲς γενικεύσεις, καθὼς καὶ γιὰ ἄλλων κατηγοριῶν γενικεύσεις βλ. Topolski, δ.π., σσ. 366 - 370, 632 - 634.

38. Βλάχος, δ.π., σσ. 115 - 118.

39. Ὁ Braudel ἐξηγεῖ ὡς ἐξῆς τί ἔννοεῖ μὲ τὸν ὄρο «γεγονός»: «ce que j' ai mis à part, dans cet océan de la vie historique, sous le non d' 'événements', ce sont les événements brefs et pathétiques, les 'faits notables' de l' histoire traditionnelle, eux surtout» (Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l' époque de Philippe II*, ἔκδοση 2η, Παρίσι 1966, τ. 2, σ. 519).

40. Ὁ.π., τ. 1, σσ. 16 - 17· Braudel, «La longue durée», *Écrits*, σσ. 44 - 45· Braudel, «Histoire et Sociologie», *Écrits*, σ. 112· Traian Stoianovich, *French historical method: The 'Annales' paradigm*, Ἰθάκη (Η.Π.Α.)-Λονδίνο 1976, σ. 109· Barraclough, δ.π., σ.

βιβλίο του *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* τὸ τρίτο μέρος τοῦ ἔργου, αὐτὸ ποὺ ἀναφέρεται στὸν ἀτομικὸ χρόνο, στὰ συγκεκριμένα γεγονότα. Ὁ δισταγμὸς του ὀφείλεται στὴν πεποίθηση ὅτι στὸ πρῶτο καὶ στὸ δεύτερο μέρος τοῦ ἔργου του, ὅπου ἐξετάζει τὸ ἀντικείμενό του ὑπὸ μεγάλη καὶ μέση κλίμακα, δηλαδή ὑπὸ τὴν κλίμακα τοῦ γεωγραφικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ χρόνου, ἔχουν καλυφθεῖ οἱ σημαντικότερες πλευρὲς τοῦ θεματός του.⁴¹ Τελικὰ ὁμως ὑπερνικᾷ τὸ δισταγμὸ του καὶ ἀποφασίζει νὰ περιλάβει στὸ ἔργο του καὶ τὸ τρίτο μέρος μὲ τὴ σκέψη ὅτι στὴν ἱστορία ὑπάρχει κάτι παραπάνω ἀπὸ τὶς δομὲς (structures) τοῦ γεωγραφικοῦ χρόνου καὶ τὶς ἀνακυκλήσεις καὶ ροπὲς (conjonctures) τοῦ κοινωνικοῦ χρόνου, πού, ἂν καὶ ἀποτελοῦν τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας, δὲ δίνουν πλήρη τὴν εἰκόνα της. Γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ἡ εἰκόνα αὐτὴ χρειάζονται, λέγει, καὶ τὰ ἐφήμερα στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας, τὰ συγκεκριμένα γεγονότα, πού, μολονότι σὰν σύντομες λάμπεις τὴ διασχίζουν καὶ ὕστερα χάνονται στὸ σκοτάδι, ἀποτελοῦν μαρτυρίες ποὺ φωτίζουν ἄλλοτε κάποια γωνιά καὶ ἄλλοτε κάποια εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ τοπίου τῆς ἱστορίας. Ὁ Braudel, γράφοντας τὸ βιβλίο του σὲ τρία ἐπίπεδα, ὑπὸ τρεῖς κλίμακες, θέλησε νὰ παρουσιάσει ἕνα νέο εἶδος ἱστορίας, τὴν «Histoire globale».⁴²

Οἱ ἀπόψεις τοῦ Braudel ἐντάσσονται στὰ γενικὰ (καὶ ἐλαστικὰ) πλαίσια τῆς γνωστῆς «σχολῆς τῶν *Annales*»⁴³, τῆς ὁποίας εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους ἐκπροσώπους. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς σχολῆς αὐτῆς, προσανατολισμένοι ὡς τὸ 1945 πρὸς τὴν «ποιοτικὴ δομικὴ Ἱστορία» καὶ μετὰ τὸ 1945, παράλληλα μ' αὐτὴ, ὄλο καὶ περισσότερο πρὸς τὴν «ποσοτικὴ Ἱστορία τῶν ἀνακυκλήσεων καὶ ροπῶν»⁴⁴, ἀπὸ ἀντίδραση πρὸς τὰ συγκεκριμένα «γεγονότα» τῆς παραδοσιακοῦ τύπου πολιτικῆς Ἱστορίας, στράφηκαν ἀρχικὰ κατὰ

---

39. Στὸ μέσο ἢ κοινωνικὸ χρόνο ἡ προσπέλαση τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας γίνεται κατὰ δεκαετίες, εἰκοσαετίες, πενητηκονταετίες· στὸ μακρὸ ἢ γεωγραφικὸ χρόνο γίνεται κατὰ ἑκατονταετίες (Braudel, «La longue durée», ὁ.π.).

41. Braudel, *La Méditerranée*, τ. 2, σ. 223.

42. Ὁ.π. βλ. καὶ Braudel, «Pour une Histoire sérielle: Séville et l'Atlantique (1504-1650)», *Écrits*, σ. 138, ὅπου ὁ Γάλλος ἱστορικὸς γράφει: «J' ai cherché dans *La Méditerranée* à exposer, bien ou mal, à imaginer une histoire globale, allant des immobilités aux mouvements les plus vifs de la vie des hommes.»

43. Τὸ περιοδικὸ *Annales*, ποὺ ὁ τελικὸς (ἀπὸ τὸ 1946) τίτλος του εἶναι *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations*, ἰδρύθηκε τὸ 1929 ἀπὸ τοὺς Lucien Febvre καὶ Marc Bloch.

44. Georg Iggers, *New directions in European Historiography*, Middletown (Connecticut) 1975, σ. 56. Σύντομη ἀλλ' οὐσιαστικὴ παρουσίαση τῆς «φιλοσοφίας» τῆς σχολῆς τῶν *Annales* βλ. στὸ ἄρθρο τοῦ H. R. Trevor - Roper, «Fernand Braudel, the *Annales* and the Mediterranean», *Journal of Modern History*, τ. 44 (1972), σσ. 469 - 471.

τοῦ κλάδου αὐτοῦ τῆς Ἱστοριογραφίας, τὸν ὁποῖο μὲ περιφρόνηση ἀποκάλεσαν «συμβαματική Ἱστορία» («Histoire événementielle»). Ὡστόσο, ἀπὸ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἀναθεώρησαν τὶς ἀπόψεις τους καὶ ἄρχισαν νὰ μελετοῦν καὶ τὰ πολιτικὰ γεγονότα, ἀλλὰ πάντα μὲ τὸ πνεῦμα ποὺ προσιδιάζει στὴ σχολή τους.⁴⁵

Τὸ γενικὸ καὶ τὸ εἰδικὸ στὴν Ἱστορία

Ἐκτὸς ὅσα ὡς τώρα εἴπαμε προκύπτει ὅτι οἱ ἱστορικοὶ γενικεύουν στὰ ἔργα τους, καὶ γενικεύουν εἴτε πολὺ εἴτε λίγο, εἴτε κατὰ τὸν ἕνα τρόπο εἴτε κατὰ τὸν ἄλλο, εἴτε ἀπὸ μιὰ σκοπιὰ εἴτε ἀπὸ ἄλλη.⁴⁶ Χωρὶς ἀναγωγή στὸ γενικὸ, τὸ ἔργο τους θὰ ἔμενε ἡμιτελές, χωρὶς εἰρμὸ καὶ νόημα. Προκύπτει ἐπίσης ὅτι δὲν ἐνδιαφέρονται μόνο γιὰ τὸ γενικὸ· ἐνδιαφέρονται καὶ γιὰ τὸ εἰδικὸ, τὸ εἰδικὸ καθ' ἑαυτό, τὸ ὁποῖο πρέπει τώρα νὰ μᾶς ἀπασχολήσει.

Τὸ εἰδικὸ στὴν Ἱστορία καὶ ἡ ἰδιαιτερότητά του

Τὸ εἰδικὸ στὸν ὑπεροργανικὸ χῶρο δὲν ἀποτελεῖ ἀπλή περίπτωση κάποιων οὐδέτερων σχηματισμῶν ἢ σχέσεων χωρὶς αὐτοτελὴ σημασία, ἀλλὰ φορέα τῆς ἀνθρώπινης παρουσίας, ἢ ὁποῖα εἶναι παράγοντας μὲ συνειδητότητα καὶ ἐνεργητικὸ χαρακτήρα. Μὲ ἄλλα λόγια τὸ ἱστορικὸ φαινόμενο, τὸ ὁποῖο, φυσικά, προϋποθέτει τὸ φυσικὸ καὶ τὸ βιολογικὸ, ἔχει μιὰ «ἰδιαιτερότητα»⁴⁷ σὲ σχέση μ' αὐτά. Ἡ ἰδιαιτερότητα αὐτή, ποὺ ἐκφράζει μιὰ διάσταση βουλητικὴ, συναισθηματικὴ, καὶ (στὴν περίπτωσι ἰδίως τῶν καλλιτεχνικῶν ἐπιτευγμάτων, τῶν ἠθικῶν πράξεων καὶ τῆς θρησκευτικῆς συμπεριφορᾶς) ἀξιολογικὴ, ποικίλλει κατὰ περίπτωσι καὶ εἶναι κλιμακωμένη κατὰ βαθμὸ στὸ χῶρο τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας. Ἡ ἐκτίμησι τῆς ἰδιαιτερότητας ἐνὸς ἱστορικῶ φαινομένου δὲν εἶναι, βέβαια, ἄσχετη μὲ τὴν κλίμακα ὑπὸ τὴν ὁποῖα τὸ ἐξετάζουμε καὶ μὲ τὴν ὀπτικὴ γωνία ἀπὸ τὴν ὁποῖα τὸ ἀντικρίζουμε.⁴⁸

45. Γενικά γιὰ τὴ «σχολή τῶν *Annales*» βλ. Stoianovich, ὁ.π. (ὁλόκληρο τὸ ἔργο) Iggers, ὁ.π., σσ. 43 - 79· Barraclough, ὁ.π., σσ. 34 - 42· τὸ περιοδικὸ *Journal of Modern History*, τ. 44 (1972), ὅπου τὰ ἄρθρα τῶν : Braudel, «Personal testimony», σσ. 448 - 467· Trevor-Roper, ὁ.π., σσ. 468 - 479· καὶ J. H. Hexter, «Fernand Braudel and the *Monde Braudellien*...», σσ. 480 - 539· καὶ τὸ περιοδικὸ *Annales*, ἔτος 34, τεῦχος 6 (Νοέμ. - Δεκ. 1979), ὅπου μὲ ἀφορμὴ τὰ πενήντάχρονα του (1929 - 1979) δημοσιεύονται τὰ ἄρθρα τῶν André Burguière, «Histoire d' une Histoire : La naissance des *Annales*», σσ. 1344 - 1359· καὶ Jacques Revel, «Histoire et Sciences Sociales : Les paradigmes des *Annales*», σσ. 1360 - 1376.

46. Πβλ. πρὸ πάνω, σ. 211.

47. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 208.

48. Βλ. πρὸ πάνω, σσ. 209 - 210.

Τὸ εὖρος τοῦ εἰδικοῦ στὴν Ἱστορία

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἰδιαιτερότητα, ἄλλο χαρακτηριστικὸ τοῦ εἰδικοῦ στὴν Ἱστορία εἶναι τὸ ποικίλο εὖρος του μέσα στὰ ὄρια δεδομένου κάθε φορά θεματικοῦ καὶ χωροχρονικοῦ πλαισίου. Τὸ εἰδικὸ δὲν εἶναι ἀναγκαστικά μιὰ πράξη ἀτομική, μικρῆς χρονικῆς διάρκειας καὶ τοπικὰ περιορισμένη. Μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ πράξη ὁμαδική ἢ μιὰ σειρά γεγονότων μὲ μεγάλη, ἀλλ' ὄχι ἀόριστη, χρονικὴ διάρκεια καὶ τοπικὴ ἔκταση, κάποιος θεσμός, κάποια κατάσταση, ἢ νοοτροπία ἢ ἡ συμπεριφορὰ μιᾶς κοινωνικῆς ὁμάδας, ἢ κοινωνικὴ δομὴ μιᾶς συγκεκριμένης περιοχῆς, ἢ οἱ οἰκονομικὲς σχέσεις ποὺ ἐπικρατοῦσαν σ' αὐτήν. Π.χ. ὁ ἥρωικός θάνατος τοῦ Παπαφλέσσα στὸ Μανιάκι, ἢ βιογραφία τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη, ἢ Ἐπανάσταση τοῦ 1821, ἢ ἑλληνικὴ ἱστορία ἀπὸ τὸ 1821 ὡς σήμερα, ἢ κοινοτικὴ αὐτοδιοίκηση στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ἢ κοινωνικὴ δομὴ τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἢ συμπεριφορὰ τῶν Ἑλλήνων ψηφοφόρων στὶς ἐκλογὲς τῶν ἐτῶν 1843 - 1861, κ.τ.δ. εἶναι θέματα εἰδικὰ ποὺ μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενο τῆς Ἱστοριογραφίας. Θὰ ἦταν ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς ἢ συνεξέτασή τους μὲ ἄλλα παρόμοια θέματα μὲ σκοπὸ τὴ μελέτη θεωρητικῶν προβλημάτων τῆς Ἱστοριογραφίας ἢ τὴ διατύπωση κάποιου συστήματος, κάποιας καθολικῆς γενίκευσης γιὰ τὰ ἱστορικὰ φαινόμενα μὲ ἰσχύ ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὶς συντεταγμένες τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Φυσικά, ὁ χώρος ἐδῶ νοεῖται ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς Ἱστορίας, δηλαδή ὄχι ὡς «ἀπλὴ γεωγραφικὴ ἔννοια» ἀλλὰ ὡς «ὀλόκληρο πλῆθος συγκεκριμένων καὶ σημαντικῶν προσδιορισμῶν». Ὁ χρόνος πάλι νοεῖται ὄχι ὡς μαθηματικὴ ἀλλὰ ὡς ἱστορικὴ ἔννοια, δηλαδή ὡς μοναδικὴ κάθε στιγμή καὶ διαρκῶς μεταβαλλόμενη τάξη σχέσεων». ⁴⁹ Αὐτονόητο εἶναι ὅτι τὰ παραπάνω θέματα μποροῦν νὰ μελετηθοῦν καὶ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ ἄλλων ἐπιστημῶν, καὶ μάλιστα ἐπιστημῶν συγγενῶν μὲ τὴν Ἱστορία, τῶν ὁποίων τὰ συμπεράσματα πάντα εἶναι χρήσιμα σ' αὐτή, κυρίως ἐπειδὴ τῆς ἀνοίγουν νέες προοπτικὲς ἔρευνας.

*Ἡ πραγματικότητα τοῦ συγκεκριμένου
καὶ ἡ πραγματικότητα τοῦ μέσου ὄρου*

Τὸ εἰδικὸ στὴν Ἱστορία, ἀκόμα καὶ ὅταν ἔχει σχετικὰ περιορισμένο εὖρος, κάποια εἰδικότερα φαινόμενα περιλαμβάνει. Φυσικά, περιλαμβάνει περισσότερα ἐπιμέρους φαινόμενα, ὅταν τὸ εὖρος του εἶναι μεγάλο (παράδειγμα : ἢ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 μὲ τὴν πληθώρα τῶν εἰδικότερων γεγο-

49. Παπανοῦτσος, *Γνωσιολογία*, σσ. 366, 367. Εἰδικὰ γιὰ τὸ χρόνο ὁ Braudel, υἱοθετώντας τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι «*filie de son temps*» (Braudel, «*Histoire et Sociologie*», δ.π., σ. 115), ὑποστηρίζει ὅτι γιὰ τὸν ἱστορικὸ ὄλα ἀρχίζουν καὶ τελειοῦν μὲ τὸ χρόνο, τὸ χρόνο τὸν ἱστορικὸ, τὸ συγκεκριμένο, τὸ δημιουργικὸ (δ.π., σ. 117).

νότων της). Ἐπίσης μπορεῖ νὰ περιλαμβάνει φαινόμενα ποὺ παρουσιάζουν ὀρισμένες κανονικότητες.

Οἱ «ἱστορικὲς κανονικότητες», ποὺ ἔχουν χαρακτῆρα ἄλλοτε συγχρονικὸ (δομικὸ) καὶ ἄλλοτε διαχρονικὸ (ροπές), ἀντιστοιχοῦν σὲ κοινωνικοὺς σχηματισμούς, πολιτικοὺς θεσμούς, πληθυσμιακὲς τάσεις, συμπεριφορὲς ὁμάδων, οἰκονομικὰ μεγέθη καὶ μεταβολὲς κ.τ.δ. Ἐπίσης, προσδιορίζονται, ὅπως καὶ τὸ «εἰδικό», ἀπὸ τοὺς παράγοντες τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου⁵⁰, ἐκφράζονται μὲ προτάσεις γενικὲς ἢ γενικεύουσες, ποικίλου ἄλλ' ὄχι ἀπεριόριστου εὗρους, καὶ ἀποτελοῦν, μέσα στὰ πλαίσια τοῦ «εἰδικοῦ» καὶ πλάι στὴν «πραγματικότητα τοῦ συγκεκριμένου» (τῶν ἐπιμέρους ἱστορικῶν γεγονότων), μιὰ «πραγματικότητα μέσου ὄρου». Π.χ. ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1843 ἀποτελεῖ ἓνα γεγονός τῆς πραγματικότητας τοῦ συγκεκριμένου· οἱ μετακινήσεις τμημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὰ χωριά στὶς πόλεις σὲ ὀρισμένη περίοδο ἀποτελοῦν φαινόμενο τῆς πραγματικότητας τοῦ μέσου ὄρου.

Ἡ πραγματικότητα τοῦ μέσου ὄρου προϋποθέτει ὅμοια, ἐπαναλαμβανόμενα ἱστορικὰ φαινόμενα (κανονικότητες). Ὅπως ἐξηγήσαμε, ὅταν ἐξετάσαμε τὴν ἑτερογένεια καὶ τὴν ὁμοείδεια,⁵¹ ἀπόλυτα ὅμοια ἱστορικὰ φαινόμενα δὲν ὑπάρχουν. Ὑπάρχουν ὅμως σύνολα ἱστορικῶν φαινομένων στὰ ὁποῖα, παράλληλα μὲ τὶς διαφορὲς, παρατηροῦνται λίγες ἢ πολλές ὁμοιότητες, μικρὴ ἢ μεγάλη ὁμοείδεια.⁵² Τὰ φαινόμενα τῆς πραγματικότητας τοῦ μέσου ὄρου χαρακτηρίζονται ἀπὸ μεγάλη ὁμοείδεια, ἢ ὁποῖα μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὰ θεωροῦμε «ἐπαναλαμβανόμενα». Οὐσιαστικά, βέβαια, δὲν ἐπαναλαμβάνονται στὸ σύνολό τους, ἀφοῦ κοντὰ στὶς πολλὲς (καὶ δεσπόζουσες) ὁμοιότητές τους πάντα ὑπάρχουν ἔστω καὶ ἐλάχιστες διαφορὲς.⁵³ Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἓνα ἱστορικὸ φαινόμενο ποὺ ἀπὸ μιὰ σκοπιὰ ἐντάσσεται στὴν πραγματικότητα τοῦ συγκεκριμένου δὲν εἶναι σπάνιο ἀπὸ μιὰ ἄλλη σκοπιὰ νὰ ἐντάσσεται στὴν πραγματικότητα τοῦ μέσου ὄρου λόγω τῶν ὁμοιοτήτων ποὺ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ αὐτὴ παρουσιάζει μὲ ἄλλα φαινόμενα.

Τὰ ἱστορικὰ φαινόμενα ποὺ ἀποτελοῦν τὴν πραγματικότητα τοῦ συγκεκριμένου καὶ τὰ ἱστορικὰ φαινόμενα ποὺ ἀποτελοῦν τὴν πραγματικότητα

50. Topolski, ὅ.π., σσ. 275 - 277, 640 - 641· Joynt καὶ Rescher, ὅ.π., σσ. 156, 158. Κατὰ τὸν Topolski (ὅ.π.), ἐκτὸς ἀπὸ τὶς «ἱστορικὲς κανονικότητες», στὴν ἱστορία ὑπάρχουν καὶ ἀνεξάρτητες ἀπὸ τοὺς προσδιορισμοὺς τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου κανονικότητες, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν «ἀντικειμενικὲς ἀντιστοιχίες» τῶν νόμων.

51. Βλ. πρὸ πάνω, σσ. 207 - 209.

52. Ὑπενθυμίζεται ὅτι ἡ ὁμοείδεια δὲν εἶναι ἀσχετὴ μὲ τὴν ὀπτική γωνία τοῦ ἱστορικοῦ καὶ μὲ τὴν κλίμακα ὑπὸ τὴν ὁποία μελετᾶ τὸ θέμα του (βλ. πρὸ πάνω, σσ. 209 - 210).

53. Georges Lefebvre, *La naissance de l' Historiographie moderne*, Παρίσι 1971, σ. 324.

τοῦ μέσου ὄρου ἔχουν τὴν ἴδια ποιότητα μεταξύ τους καὶ διαφορετικὴ ποιότητα ἀπὸ τὰ βιολογικὰ καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, δηλαδή ἔχουν κοινὸ γνώρισμα τὴν ὑπεροργανικὴ «ἰδιατερότητα», πού, ἂν καὶ ποικίλλει κατὰ περίπτωσιν ἀπὸ ἄποψη βαθμοῦ, μᾶς ἐπιβάλλει ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς Ἱστοριογνωσίας νὰ ἐξετάζουμε παράλληλα, ἰσότιμα, σύμμετρα καὶ μὲ τὴν προσφορὸτερη κάθε φορὰ ἱστορικὴ μέθοδος, ποιοτικὴ ἢ ποσοτικὴ, καὶ τὴν πραγματικότητα τοῦ συγκεκριμένου καὶ τὴν πραγματικότητα τοῦ μέσου ὄρου, ὡς δύο ὄψεις μιᾶς ἐνιαίας εἰδικῆς πραγματικότητας, τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας.⁵⁴

Γιὰ τὴ μελέτη τῶν φαινομένων τῆς πραγματικότητας τοῦ συγκεκριμένου μὲ τὴν περιορισμένη ἢ ἀμελητέα ὁμοειδεῖα καὶ τὴν ἀύξημένη ἰδιατερότητα περισσότερο προσφέρεται ἢ ποιοτικὴ μέθοδος, ἢ ὁποία ρίχνει τὸ βάρος τῆς στὴ διακρίβωσιν καὶ ἐρμηνεία τῶν ἐπιμέρους σημαντικῶν⁵⁵ ἱστορικῶν γεγονότων καὶ τῆς ἀλληλουχίας τους, καθὼς καὶ στοὺς προβληματισμούς, τὰ διλήμματα, τὶς προθέσεις καὶ τὶς ἀποφάσεις τῶν ἀτόμων πού πρωτοστάτησαν στὰ γεγονότα αὐτά. Ἀντίθετα, γιὰ τὴ μελέτη τῶν ἱστορικῶν φαινομένων τῆς πραγματικότητας τοῦ μέσου ὄρου καταλληλότερη εἶναι ἢ ποσοτικὴ μέθοδος, ἢ ὁποία χρησιμοποιεῖται εὐρύτατα ἀπὸ τὴ μοντέρνα Ἱστοριογραφία. Ἡ ποσοτικὴ μέθοδος⁵⁶ μὲ τὴ βοήθεια τῆς Στατιστικῆς, τῶν Μαθηματικῶν καὶ τοῦ ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστῆ συνοψίζει καὶ συνδυάζει στοιχεῖα πού μὲ τὰ παραδοσιακὰ μέσα ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀξιοποιηθοῦν, ἀποκαλύπτει ἄγνωστες σχέσεις τῶν ἱστορικῶν φαινομένων καὶ θέτει νέους προβληματισμούς.

Ἡ συνύπαρξις τοῦ γενικοῦ καὶ τοῦ εἰδικοῦ

Ὅταν τὸ εἰδικὸ ἔχει μεγάλο εὖρος ἀποκτᾷ μιὰ γενικότητα πού μᾶς προβληματίζει ἂν πρέπει νὰ ἐξακολουθοῦμε νὰ τὸ θεωροῦμε εἰδικό. Παρόμοιο πρόβλημα ἀντιμετώπισαν, ὅπως εἶδαμε⁵⁷, ὅσοι ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ἱστορικῆς γενίκευσης θέλησαν νὰ προσδιορίσουν τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα σ' αὐτὴ καὶ στὴν ἱστορικὴ ἀπόφανση. Ὅρισμένοι τὴ διαφορὰ αὐτὴ τὴ θεωροῦν ἀπλῶς διαφορὰ βαθμοῦ καὶ δὲν παραδέχονται ὅτι μποροῦμε νὰ ξεχωρίσουμε μὲ ἀκρίβεια τὰ γεγονότα (facts) ἀπὸ τὶς γενικεύσεις (generalizations).⁵⁸ Ὁ

54. Σχετικὰ πβλ. τὶς ἀπόψεις τοῦ Lacombe ὅπως τὶς ἐκθέτει ὁ Stoianovich, ὁ.π., σσ. 217 - 218.

55. Γιὰ τὰ κριτήρια ἐπιλογῆς τῶν «σημαντικῶν» γεγονότων βλ. Βλάχος, ὁ.π., σσ. 119 - 121, 184 - 185· Braudel, *La Méditerranée*, τ. 2, σσ. 223 - 224· Stoianovich, ὁ.π., σσ. 217, 225, 230 - 231.

56. Βλ. πῶς ἀνω, ὑποσ. 9.

57. Βλ. πῶς ἀνω, σσ. 214 - 215.

58. Aydelotte, ὁ.π., σσ. 149 - 151.

προβληματισμός αὐτὸς ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ ἱστορικὸ φαινόμενο, ἀκόμα καὶ τὸ πιὸ εἰδικό, ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἀπλῶς τὸ ἐκφράζουμε μὲ λόγια περνᾷ στὴ σφαῖρα τῆς νόησης καὶ παίρνει ἓνα, ἔστω στοιχειώδη, χαρακτήρα γενικότητας. Ἐπομένως, μέσα σὲ κάθε εἰδικὸ ὑπάρχει, ἀνάλογα μὲ τὸ εὔρος του, λίγο ἢ πολὺ τὸ γενικό. Ἐξάλλου, αὐτονόητο εἶναι ὅτι καὶ στὸ γενικὸ ὑπάρχει τὸ εἰδικό, ἀφοῦ τὸ περιεχόμενο τοῦ γενικοῦ τὸ ἀποτελοῦν τὰ οὐσιώδη κοινὰ γνωρίσματα τῶν ἐπιμέρους φαινομένων ἐνὸς συνόλου. Κατὰ τοὺς Lacombe καὶ Simiand, «Il n' est pas de fait où ne puisse se distinguer une part d' individuel et une part de social, une part de contingence et une part de régularité».⁵⁹ Ἡ συνύπαρξη τοῦ γενικοῦ μὲ τὸ εἰδικὸ καὶ ἡ δυσκολία νὰ χαράξουμε μιὰ σαφὴ διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσά τους δὲ μειώνουν τὴ σημασία καὶ τὴ χρησιμότητα τῶν ἀντίστοιχων ἐννοιῶν, πού, μέσα στὴ γνωστικὴ λειτουργία φανερόνουν πῶς κάθε φορὰ ὁ ἱστορικὸς ἀντικρίζει τὸ ἱστορικὸ φαινόμενο.

Ἡ ταυτότητα τῆς Ἱστοριογραφίας

Τὸ γενικὸ καὶ τὸ εἰδικό, τὸ γενικεύειν καὶ τὸ εἰδικεύειν εἶναι στοιχεῖα καὶ διαδικασίες τῆς νόησης ἀπαραίτητα γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἱστορικῆς γνώσης, στὸ βαθμὸ πού κατὰ περίπτωσιν τοῦτο εἶναι ἐφικτό.⁶⁰ Τὸ εἶδος κάθε φορὰ τοῦ θέματος, τὸ μικρὸ ἢ μὲγάλον εὔρος του, ὁ σκοπὸς τοῦ ἱστο-

59. Τὸ παράθεμα εἶναι ἀπὸ τὸ ἄρθρον τοῦ Braudel, «Histoire et Sociologie», ὁ.π., σ. 102. Ὁ Braudel (ὁ.π.) ἐπίσης παρατηρεῖ: «la différence, le singulier, l' inédit... n' est jamais parfaitement inédit: il cohabite avec le répété ou le régulier».

60. Στὸ σημεῖον αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε τὴν ἀντίρρηση ἐκεῖνον πού, τονίζοντας τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα συγκροτοῦν τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας, ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ προσέγγισή της πρέπει νὰ γίνεται μὲ ἓνα τρόπο ἄμεσο, χωρὶς τὴ μεσολάβηση τῶν μεθόδων τῆς λογικῆς, ἓνα τρόπο πού νὰ ἐξασφαλίζει στὸν ἱστορικὸ τὸ ζαναζήσιμο (reliving) τοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου πού ἐρευνᾷ. Ἡ μέθοδος πού προτείνουν στηρίζεται στὴν ἐνόραση καὶ στὴ φαντασία καὶ εἶναι γνωστὴ ὡς «Verstehen», «understanding» («subjective understanding», «imaginative understanding»), «ἐννοεῖν» (Παπανουτσοῦ, *Γνωσιολογία*, σσ. 335, 354 - 368· Samuel Berr, «Political Science and History», μελέτη στὸ βιβλίον τοῦ Melvin Richter (ἐκδ.), *Essays in theory and History: An approach to Social Sciences*, Cambridge (Massachusetts) 1970, σσ. 46-57). Ἡ μέθοδος αὕτη χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἔντονον ὑποκειμενισμό, πράγμα πού δὲ συνηγορεῖ γιὰ τὴν χρησιμοποίησή της. Ὡστόσο, ἡ φαντασία καὶ ἡ ἐνόραση βοηθοῦν ὡς συμπληρωματικὰ μέσα γιὰ τὴν προσέγγισιν πτυχῶν τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας πού δὲ μπόρεσε νὰ φωτίσει ἡ λογικὴ μέθοδος (πβλ. Παπανουτσοῦ, ὁ.π., σ. 366· Berr, ὁ.π., σ. 55· G.W.H. (Foreword) σ. VI· Ἱ. Θεοδωρακόπουλος, *Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία*, τ. 4, Ἀθήνα 1975, σσ. 406, 418). Ἄλλωστε ἡ φαντασία καὶ ἡ διαίσθησις δὲν εἶναι παράγοντες ἄσχετοι μὲ τὴ νοητικὴ λειτουργία ἢ συμβολὴ τους εἶναι πολλὰς φορὰς ἀποφασιστικὴ, ἰδίως στὴ φάσιν πού ὁ ἱστορικὸς, συνδυάζοντας καὶ ὑπερβαίνοντας τὰ δεδομένα του, ἐπιχειρεῖ τὸ ἄλμα πού τὸν μεταφέρει στὴν εὐρύτερη περιοχὴ μιᾶς ὑπόθεσις.

ρικού πού τὸ μελετᾶ, ἡ ὀπτική γωνία καὶ ἡ κλίμακα πού ἐπέλεξε γιὰ τὴ μελέτη του εἶναι παράγοντες πού ἐνισχύουν ἄλλοτε τὸ γενικό καὶ ἄλλοτε τὸ εἰδικό. Ἡ ποικιλία αὐτὴ στὴ σχέση τοῦ γενικοῦ μὲ τὸ εἰδικό δὲν ὀδηγεῖ ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς Ἱστοριογραφίας. Γιὰ νὰ μὴ χάσει ὅμως ἡ Ἱστοριογραφία τὴν ταυτότητά της⁶¹, πρέπει ὡς τελικό στόχο της νὰ ἔχει τὸ εἰδικό μὲ τὸ πεικίλο εὖρος του, καθὼς καὶ τὶς κανονικότητες πού μπορεῖ νὰ περιλαμβάνει, καὶ ὄχι τὴ γενίκευση, ἡ ὁποία, ἀντίθετα, ἀποτελεῖ τὸν τελικό στόχο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐκείνων ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐπιστῆμες πού ἔχουν εὐθυγραμμιστεῖ μ' αὐτές. Τὸν τελικό προσανατολισμὸ τῆς Ἱστοριογραφίας πρὸς τὸ εἰδικό ὑπαγορεύει ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ εἰδικοῦ.

Ἡ διαφορὰ, ὡστόσο, ὡς πρὸς τὸν τελικό προσανατολισμὸ ἀνάμεσα στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ τὴν Ἱστοριογραφία δὲ σημαίνει ὅτι ὁ φυσικός καὶ ὁ ἱστορικός χρησιμοποιοῦν ριζικὰ διαφορετικὲς μεθόδους. Καὶ οἱ δύο «ὠψώνονται ἔως τὴ γενικότητα, γιὰ νὰ θεωρήσουν σὲ μεγαλύτερη ἔκταση τὸ ἀντικείμενό τους καὶ νὰ τὸ συντάξουν συστηματικότερα».⁶² Ἐνῶ ὅμως, ὅπως παρατηροῦν οἱ Joynt καὶ Rescher, ὁ φυσικός χρησιμοποιεῖ τὰ συγκεκριμένα *εἰδικὰ δεδομένα* του ὡς *μέσα*, ὡς ἀπλὲς περιπτώσεις, πού κατόπιν τὶς ἀγνοεῖ, γιὰ νὰ φτάσει στὸ σκοπὸ του, δηλαδή σὲ καθολικοῦ κύρους γενικεύσεις (νόμους), ὁ ἱστορικός χρησιμοποιεῖ τὸ *γενικό* ὡς *μέσο* γιὰ νὰ ἐννοιολογήσει τὸ εἰδικό, στὸ ὁποῖο πάντα καταλήγει, ἀφοῦ αὐτό, λόγω τῆς ἰδιαιτερότητάς του, ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς του.⁶³

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο πού προσδιορίζει τὴν ταυτότητα τῆς Ἱστοριογραφίας ἀφορᾷ στὸν τύπο τῶν γενικεύσεων πού πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖ ὁ ἱστορικός γιὰ τὴν κατανόηση καὶ τὴν ἐρμηνεία τῶν ἱστορικῶν φαινομένων. Ὁ λόγος δὲν εἶναι γιὰ τὶς γενικεύσεις πού ἀναπόφευκτα δανεῖζεται (σιωπηρὰ ἢ ρητὰ) ἀπὸ τὶς φυσικὲς καὶ τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, ἀλλὰ γιὰ τὶς γενικεύσεις στὶς ὁποῖες ὁ ἴδιος ἀνάγεται. Ἡ ἰδιαιτερότητα τῶν ἱστορικῶν φαινομένων καὶ ὁ βαθμὸς τῆς ὁμοειδεῖάς τους ὑπαγορεύουν τὴν ἀναγωγὴ σὲ γενικεύσεις χωροχρονικὰ προσδιορισμένες, περιορισμένου βαθμοῦ⁶⁴ καὶ μὲ ἐλαστικὰ ὅρια. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἱστορικὴ γενίκευση ἀντιδιαστέλλεται ἀπὸ τὸ κλειστὸ σύστημα, δηλαδή τὴν ἐνιαία θεωρία, καὶ ἀπὸ τὸ νόμο, ὡς γενίκευση ὀπλοῦτου καὶ καθολικοῦ κύρους. Ἡ ἱστορικὴ γενίκευση μπορεῖ, ἀνάλογα μὲ τὴν κλίμακα πού κάθε φορὰ χρησιμοποιεῖ ὁ ἱστορικός, νὰ ἔχει

61. Πβλ. πὸ πάνω, σ. 220.

62. Παπανοῦτσος, *Γνωσιολογία*, σ. 340· βλ. καὶ Παπανοῦτσος, «Ἀλήθεια καὶ προοπτικὴ στὶς φυσικὲς καὶ τὶς ἱστορικὲς ἐπιστῆμες», ἐφημ. *Τὸ Βῆμα*, 24 Ἰουνίου 1979 Joynt καὶ Rescher, ὁ.π., σ. 152.

63. Joynt καὶ Rescher, ὁ.π., σ. 153· βλ. καὶ Παπανοῦτσος, *Γνωσιολογία*, σ. 340.

64. Joynt καὶ Rescher, ὁ.π., σσ. 154-158· Topolski, ὁ.π., σ. 631· Barraclough, ὁ.π., σ. 60· Aydelotte, ὁ.π., σσ. 161-162. Πβλ. καὶ Θεοδωρακόπουλος, ὁ.π., τ. 4, σσ. 377-378.

μικρὸ ἢ μεγάλου εὗρος, δὲ μπορεῖ ὅμως νὰ ὑπερβεῖ κάποιο ὄριο καὶ νὰ φτάσει σὲ εὐρύτητα πού νὰ τῆς ἐξασφαλίζει ἀπόλυτο καὶ καθολικὸ κύρος. Ἐπίσης ἡ ἱστορικὴ γενίκευση, «ἐνῶ μᾶς περιορίζει», ὅπως τὸ κλειστὸ σύστημα, ἀμέσα σὲ ὀρισμένες μορφές, μᾶς ἐπιτρέπει, ὡστόσο, νὰ τὶς μεταπλάθουμε». ⁶⁵ Εἶναι μὲ ἄλλα λόγια ἕνα εὐκαμπτο σχῆμα, ἕνα ἐλαστικὸ πρότυπο (μοντέλο), πού χωρὶς νὰ ἔχει ἀπεριόριστες δυνατότητες ἐννοιολόγησης τῶν ἱστορικῶν φαινομένων, ἔχει πρωταρχικὴ σημασία γιὰ τὴν κατανόηση καὶ τὴν ἐρμηνεία τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ. Ἐκτός ἀπὸ τὰ βιβλία καὶ τὰ ἄρθρα πού ἀναφέρονται στὶς ὑποσημειώσεις, βλ. καὶ : J. Barzun καὶ H. Graff, *The modern researcher*, ἔκδοση 3η, Νέα Ὑόρκη 1977. D. Bebbington, *Patterns in History*, Leicester 1979. E.H. Carr, *What is History*, Λονδίνο 1961. P. Gardiner, *The nature of historical explanation*, Ὁξφόρδη 1961. P. Gardiner (ἐκδ.), *The Philosophy of History*, Ὁξφόρδη 1974. (Περιέχει δέκα μελέτες, τῶν R. Collingwood, P. Winch, M. Mandelbaum, W. Dray, C. Hempel, Q. Skinner, W. Walsh, J. Passmore, I. Berlin, καὶ E. Nagel.) Jacques Le Goff καὶ Pierre Nora (ἐκδ.), *Faire de l' Histoire*, τ. 1 (Nouveaux problèmes), τ. 2 (Nouvelles approches), τ. 3 (Nouveaux objets), Παρίσι 1974. (Περιέχει 31 μελέτες, τῶν M. Certeau, F. Furet, P. Weyne, P. Vilar, P. Chaunu, καὶ ἄλλων, οἱ ὁποῖες μὲ διαφορετικὴ κατάταξη ἄρχισαν νὰ δημοσιεύονται σὲ ἐλληνικὴ μετάφραση τῆς Κ. Μιτσοτάκη ὑπὸ τὸν τίτλο *Τὸ ἔργο τῆς Ἱστορίας*. Τῆς τρίτομης μετάφρασης ἔχει κυκλοφορήσει ὁ πρῶτος τόμος, Ἀθήνα 1981). G. Kitson Clark, *The critical historian*, Λονδίνο 1967. P. MacClelland, *Causal explanation and model building in History, Economics, and the New Economic History*, Ἰθάκη (Η.Π.Α.) - Λονδίνο 1975.

65. Ἀπὸ τὸν ὄρισμό τοῦ μοντέλου πού ὁ Γ. Μουρέλος δίνει στὴ μελέτη του «Ἡ ἐννοια τοῦ προτύπου στὴ Φιλοσοφία καὶ στὴν Ἐπιστήμη», ἡ ὁποία ἀναδημοσιεύθηκε στὸ βιβλίό του *Θεμελιώδεις ἐννοιες τῆς σύγχρονης Φιλοσοφίας καὶ Ἐπιστημολογίας*, σσ. 17-46 (τὸ παράθεμα ἀπὸ τὴ σ. 23).